

Němec, Jiří

Obrat k socialismu

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 232-277

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137558>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OBRAT K SOCIALISMU

V hodině porážky

První měsíce roku 1945, v podstatě až do 5. května, běžel chod pražské Německé Karlovy univerzity zdánlivě téměř normálně.⁹²⁷ Pod zdáním normalnosti byla přítomna značná nervozita. S vědomím nejistoty byly urychlovány obhajoby doktorských prací a byla prováděna různá evakuační opatření (pokračovala například evakuace univerzitní knihovny). Mezi dobovými dokumenty lze najít oponentské posudky z konce dubna 1945. Winter napsal 21. března 1945 posudek na výše již zmíněnou disertační práci své podřízené v Archivu východoevropských duchovných dějin, která studovala povstání v carském Rusku mezi 17. a 18. stoletím z hlediska sil, které v nich působily. Winter o těchto silách mluvil jako o „anarchistickém bytostném znaku ruských dějin“ a navrhoval urychleně práci publikovat, protože prý nabízela „vhled do podstaty Ruska, který by právě dnes byl naléhavě nutný“.⁹²⁸ Přes úsporná opatření přijatá ve druhé polovině roku 1944 v souvislosti s vyhlášením totální války pracovala v omezené míře i Nadace Reinharda Heydricha. Politicky nejspolehlivější část z profesorů, kteří zde působili, v posledních měsících války kontrolovala také důležité posty na univerzitě (H. J. Beyer byl děkanem Filozofické fakulty, W. Weizsäcker byl děkanem na Právnické fakultě). Je pravděpodobné, že erodující vliv událostí blížící se válečné porážky působil i na vnitřní klima této vědecko-politické instituce. Mezi jednotlivými ambiciózními profesory patr-

927 Kapitolka je přepracovanou verzí mého textu Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky. In: VON ARBURG, Adrian – DVORÁK, Tomáš (eds.): Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945. Brno 2010, s. 336–351.

928 AUK, Německá univerzita, Diss., sg. 5/79, disertační práce Heleny Armsen, rozené Facht, s vloženým posudkem Eduarda Wintera z 21. 3. 1945. Srov. KONRÁD: Geisteswissenschaften, s. 234–235.

ně narůstalo napětí, jak naznačuje opatrně formulovaná zmínka v publikovaných vzpomínkách Eduarda Wintera.⁹²⁹ Politicko-organizační motor nadace Beyer jako by si ještě počátkem března 1945 nedokázal představit, že blížící se porážka německých armád bude současně znamenat zánik nacionálněsocialistického režimu, a snažil se Heydrichovu nadaci a své vlivné vědecko-mocenské postavení zachránit ve změněných podmínkách tím, že ji v jednáních s K. H. Frankem nabízel jako *brain trust* pro narychlo plánované Ministerstvo pro evropské záležitosti.⁹³⁰ Ač si to Beyer nepřipouštěl, doba jeho rozhodujícího vlivu na univerzitní a vědecké poměry v Praze byla u konce. Atmosféra mezi německými vědci se obrátila proti Beyerovi a jeho aktivistické skupině. V polovině března 1945 o tom svědčil neúspěch při volbě řádným členem Německé akademie věd v Praze. Část valného shromáždění se tiše vzbouřila a Beyer především kvůli hlasům od starších emeritovaných členů nedostal potřebnou dvoutřetinovou většinu hlasů.⁹³¹ Záležitost byla vedením Heydrichovy nadace hodnocena jako naplánovaná „čistě politická demonstrace, která je namířena proti současnému vysokoškolsko-politickému vedení v zemi a proti nacionálnímu socialismu a politické vědě vůbec“.⁹³² Winter, který se volby účastnil mezi Beyerovými podporovateli, dokonce uštěpačně podotkl, jak ve své zprávě rovněž doslovně zaznamenal vedoucí pražské centrály SD, že někteří staří profesori se nechali „do akademického sálu dovléct na nosítkách“.⁹³³

To však byla spíše jen epizoda ukazující alternativu budoucnosti, která se po květnu 1945 neuskutečnila. Na jaře 1945 ale bylo možno na univerzitě a v jiných vědeckých institucích zaznamenat ještě horečnou aktivitu univerzitních funkcionářů. Na základě nařízení státního ministra K. H. Franka byla prováděna přísně tajná evakuační opatření pro případ přímého ohrožení nepřitelem. Opatření nařizovala čtyři stupně evakuace a ochrany dokumentů, materiálu a vybavení (opuštění, vyklizení, ochromení a zničení).⁹³⁴ Na univerzitě byl do akce zapojen právě děkan Filozofické fakulty H. J. Beyer společně s Heinzem Zatschekem, zodpovědným za univerzitní archiv. Připravena byla především evakuace nejdůležitějších dokumentů z univerzitního archivu

929 WINTER: *Mein Leben*, s. 137.

930 NA, Německé státní ministerstvo, sg. 110-10/30, H. J. Beyer státnímu ministrovi K. H. Frankovi 4. 3. 1945. Srov. také FREMUND: *Heydrichova nadace*, s. 30, MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) univerzita*, s. 186.

931 MÍŠKOVÁ: *Deutsche (Karls) Universität*, s. 228–229, KONRÁD: *Dějepisectví*, s. 248.

932 NA, Německé státní ministerstvo, k. 46, i. č. 680, sg. 110-4/529, Jacobiho zpráva (opis), adresovaná RSHA a předaná také K. H. Frankovi 23. 3. 1945. Srov. MÍŠKOVÁ: *Deutsche (Karls) Universität*, s. 228.

933 Pasáž, kterou Míšková necituje, jen parafrázuje, zněla v originále: *Dies ergab sich [...] daraus, [...] dass die „Opposition“ alte emeritierte Professoren, wie z.B. die Mediziner von Tschermak-Seysenegg und von Zeyek mobilisierte, und, wie sich Professor Winter ausdrückte und wie es tatsächlich geschah, „auf Tragbahnen in den Akademiesaal schleppte“.* [...] Tamtéž.

934 Německy šlo o *Auflockerung, Räumung, Lähmung und Zerstörung*, proto *ARLZ-Massnahmen*. Blíže viz FREMUND, Karel: *Konec pražského gestapa*. Praha 1972, s. 57.

a univerzitních insignií. V rámci evakuačních transportů bylo z Prahy ve 25 bednách odvezeno na neznámé místo (uvažovalo se o Innsbrucku) velké množství starých listin, dokumentů, knih a historických předmětů, z nichž některé pocházely ze 14. století. Mezi nimi se nacházely i původní univerzitní insignie. Transport však ve válečném chaosu nedorazil na místo určení. Nejstarší dokumenty pražské univerzity jsou od té doby ztracené. Podle dosud tradovaného vyprávění, pocházejícího původně od Václava Vojtůška, se na nakládání beden do transportu osobně podílel i Eduard Winter.⁹³⁵ Pokud tomu tak opravdu bylo, nebylo to z oficiálního pověření. Karel Hruza se pokoušel podrobně vysledovat pohyb hlavních aktérů i trajektorii celého transportu, ale v této souvislosti na Winterovo jméno nenarazil.⁹³⁶

Jaro 1945 proto zastihlo mnohé profesory pražské Německé univerzity v činné práci, ačkoliv na vlastní vědu asi mnoho času nezbyvalo. Mladší ročníky profesorů a docentů z větší části narukovaly do války (a v posledních měsících již mnozí docenti byli ve vojenských zajateckých táborech Spojenců). V Praze se nacházeli především starší profesori nebo ti, kteří byli osvobozeni od frontové služby ze zdravotních důvodů nebo kvůli označení za „nepostradatelné“ (*UK-Stellung*) pro zachování výuky nebo pro vojensko-politickou důležitost jejich vědeckého výzkumu. Poslední výbor Filozofické fakulty se sešel bez Winterovy účasti a za přítomnosti jen asi poloviny profesorů ještě 3. května 1945.⁹³⁷ Velké rozhořčení vyvolala skutečnost, že se děkan Beyer nevrátil z cesty do Innsbrucku, která se uskutečnila v souvislosti s evakuací univerzitního archivu. Skupina nespokojených profesorů ještě 5. května sepsala důraznou stížnost rektorovi univerzity, ale ta se již k adresátovi nedostala.⁹³⁸ Naopak o děkanovi Právnické fakulty Wilhelmu Weizsäckerovi se v sudetoněmeckých kruzích po válce tradovalo (a zároveň se to uvádělo jako vysoce ceněný příklad odvahy a smyslu pro povinnost), že v prvních květnových dnech propuknuvšího pražského povstání setrval narozdíl od většiny úředníků ostatních německých institucí v Praze ve své děkanské pracovně a údajně zachraňoval, co se dalo; vydával prý studentům, kteří složili všechny zkoušky, diplomy dokládající úspěšné ukončení studia. Tak se děkanův příklad stal v poválečné su-

935 Za historiku o Winterově účasti při evakuaci insignií z vyprávění V. Vojtůška, kterou mu převyprávěl prof. B. Havránek, děkuji Luboši Velkovi. Ve zprávě, již v roce 1966 sepsal pro Gerdu Blaschejovou, která připravovala v NDR disertaci o nacistickém *Ostforschung* za okupace v Praze, se V. Vojtůšek o Winterově účasti při nakládání evakuovaného materiálu nezmínil, nýbrž napsal jen, že v červenci 1945 Wintera v Liběchově navštívil, aby „pátral po částech Archivu University Karlovy [...] a po starých insigniích“. Zprávu editoval HRUZA, Karel: „Einige Deutsche habe ich auch wirklich gern empfangen“. Ein Bericht des tschechischen Historikers Václav Vojtůšek aus dem Jahr 1966 über deutsche Fachkollegen in Prag. *Bohemia* 49, 2009, s. 116.

936 HRUZA, Karel: Der deutsche Insignien- und Archivalienraub aus der Prager Universität 1945. Mit einem Briefwechsel zwischen dem Universitätsarchivar Heinz Zatschek und dem Präsidenten der Monumenta Germaniae Historica Theodor Mayer. In: *Bohemia* 48, 2008, s. 349–411.

937 AUK, Německá univerzita, k. 72, i. č. 897, protokol ze schůze fakultního výboru z 5. 3. 1945.

938 HRUZA: Der deutsche Insignien- und Archivalienraub, s. 43 a dokument č. 8.

detoněmecké naraci univerzitních událostí konce války téměř stereotypní reprezentací (německého) řádu a povinnosti proti (českému) chaosu a neřádu. Teprve až „lůza zaútočila na univerzitu“, tedy čeští účastníci pražského povstání, opustil prý na poslední chvíli hrdinský děkan fakultu vedlejším vchodem.⁹³⁹ S ustupující německou armádou se Weizsäckerovi dokonce podařilo uprchnout do amerického zajetí, odkud odjel již 9. června 1945 do Bavorska.⁹⁴⁰

Stejně jako Beyer se v dubnu 1945 nedaleko Innsbrucku objevil i Winter. Snad přece jen měl s přípravou evakuačního transportu něco společného. Ale možná šlo o shodu okolností nebo využil příležitosti evakuovat v rámci transportu rodinu. 16. dubna se v Maurachu, přibližně čtyřicet kilometrů vzdáleného od Innsbrucku, přihlásila k pobytu jeho těhotná žena se třemi dcerami.⁹⁴¹ Winter ji tam doprovodil patrně již na velikonoční svátky, které toho roku připadly na přelom března a dubna, sám se ale vydal po polovině dubna na cestu zpátky.⁹⁴² Po třech letech vzpomínal jeden bývalý pražský student na setkání s Winterem v Mnichově. Winter se prý snažil dostat do Liběchova, „což již tenkrát bylo možné velmi obtížně“.⁹⁴³ Pisatel sice setkání datoval již na březen, ale i kdyby se nejednalo o omyl, ukazuje jeho vzpomínka, že návrat do Čech se považoval za velmi obtížný, ne-li nemožný. V publikované autobiografii Winter vypráví dobrodružnou historku, jak se při návratu do Prahy z bavorského Deggendorfu rozhodl raději vrátit zpátky k ženě, protože vlakové spojení do Čech bylo přerušeno, pak ale prý nedaleko Maurachu náhodou narazil „na policejní nákladňák, který zabloudil a měl dovézt zavazadla do ‚alpské pevnosti‘ pro příslušníky pražské policie“.⁹⁴⁴ O jaké příslušníky „pražské policie“ v „alpské pevnosti“ mohlo jít, se můžeme jen domnívat. Náhodných událostí bylo ve Winterových historkách roku 1945 mnoho, ale ve zmatcích vznikajících z hroutící se infrastruktury německé říše nic nebylo nemožné. Během čtyřiařidvaceti hodin se mu podařilo vrátit se ve zdraví do Prahy. 30. dubna 1945 sděloval ženě, že cestování bylo chladné, ale jinak byla cesta velmi dobrá. Dopis

939 HEMMERLE, Josef: Prof. Dr. Wilhelm Weizsäcker zum Gedenken. Prager Nachrichten 38, 1957, č. 1, s. 2. Srov. MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 187, citovala v českém překladu zkrácený výtah z původního textu Ericha Schmieda.

940 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 188.

941 Syn Eduard se narodil až na podzim 1945 v Rakousku.

942 WINTER: Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses, s. 142, cituje dopis Gerhardu Gesemannovi z 17. dubna 1945 ještě z Maurachu, který byl v té době již v Bad Tölz, že se navzdory nebezpečí vrací zpět, protože nechce utíkat a Čechy jsou jeho domov. Citovaná pasáž však neodpovídá formulacím dopisu, byl význam patrně změněn nebyl. Lze tak však soudit pouze podle strojem opsaného výtahu, který Winter zanechal ve „zvláště důležité“ složce v berlínské pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, opis dopisu G. Gesemannovi z 17. 4. 1945.

943 *Wie mir in Erinnerung ist, versuchten Sie – als ich Sie in München noch im März traf – nach Liboch zu kommen, was damals schon sehr schlecht möglich war.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Korespondence, Siegfried K. Schmalfuß Eduardu Winterovi 4. 9. 1948.

944 WINTER: Mein Leben, s. 143.

byl obsáhle ocitován i v autobiografii, ale jak bylo při její přípravě Winterovým zvykem, jen částečně šlo o přepis původního textu. Jeho znění bylo upraveno tak, aby odpovídalo výše podané verzi příběhu o cestě do Maurachu počátkem dubna a obtížím vrátit se do Prahy kvůli přerušnému vlakovému spojení.⁹⁴⁵ Kdo si ale důkladně přečte opis dopisu, který se dochoval z přípravy autobiografie v berlínské pozůstalosti, může snadno nabyt dojmu, že vše bylo trochu jinak, že Winter cestoval do Maurachu v dubnu 1945 dvakrát a podruhé že tam chtěl již zůstat, ale „špatný pocit“, který měl z toho, že utekl, ho přinutil vrátit se zpátky. Ale jestli tam jel v dubnu jednou nebo dvakrát, je skutečnost nakonec nepodstatná. Podstatné je, že se vrátil, protože „po zdejších rozhovorech“ nabyt dojmu, že v českých zemích bude mít šanci získat nové postavení spíše než v Tyrolsku.⁹⁴⁶

A přece se musím k této dubnové epizodě Winterova odjezdu z Čech krátce vrátit. Dochovala se totiž výpověď úředníka gestapa, který pracoval v kartotéce pražské centrály a který se v polovině září 1945 domníval, že se mu v dubnu podařilo zabránit Winterovi uprchnout do Švýcarska.⁹⁴⁷ Zpráva ostatně výmluvně ukazuje, jak vysoko sahaly Winterovy kontakty v rámci pražských policejné-bezpečnostních složek. Úředník zřejmě znal Wintera osobně z Liběchova a měl slušnou představu o jeho osudu, přestože některé informace, které od něj pocházejí, se nepodařilo potvrdit.⁹⁴⁸ Kromě jiného tedy vypověděl, že koncem března náhodou zaslechl, že

945 Tamtéž. Winter přitom uvádí, že jel do Maurachu 4. dubna. To však neodpovídá úplně tomu, že o stranu dříve hovořil o tom, že do Maurachu jel s ženou na Velikonoce, které – jak víme – připadly přesně na přelom března a dubna.

946 *Nach einer sehr guten Fahrt, ausgenommen die Kälte, bin ich [ručně připsáno von Tirol] in 24 Stunden in Prag gelandet. Und finde ich alles noch ruhig. Die seltene Gelegenheit [...] Dir einige Zeilen zu schreiben, nütze ich weidlich aus [Winterova značka pro začátek vynechání textu v autobiografii] oder versuche ich wenigstens um Dir den Koffer zukommen zu lassen. Hoffentlich hast Du ihn. [Winterova značka pro konec vynechání] Es war doch noch ein besonderes Geschenk Dich und die Kinder einen Tag lang zu haben, für das ich Gott gegenüber besonders dankbar bin. Er ist immer so gütig gegen mich gewesen, da ich sicher hoffe durchzukommen. Mein ungutes Gefühl bei der [ručně vepsáno durch die Sperrung der Eisenbahnverkehrs nach Prag erzwungen] Rückkehr nach Maurach bewahrheitete sich. Hier wurde natürlich die Abreise Winters die Affäre: haben wir es nicht gesagt, der abgefallen[e] Geistliche ist der erste. Ich schreibe Dir es nüchtern, wie es ist, aber damit siehst Du klar, daß ich mich der Verantwortung nicht entziehen kann. Genützt hätte es mir gar nichts, nur nach allen Seiten mich herabgesetzt. So aber habe ich die Chance vor mir, an die ich nach den hiesigen Gesprächen glaube. Sei Du tapfer, da hilfst Du mir am besten und sieh energisch auf die Kinderschar, da brauchst Du nicht Gedanken nachhängen, die zu gar nichts führen, so sehr erfüllen Dich die Sorgen für die junge Brut. Sei das tapfere Weib, so will ich Dich im Geiste stets von mir sehen und ich will in Deinen Augen der Mann sein, der für seine Überzeugung auch eintritt. Nicht das Abenteuer lockt mich, wenn mich auch die Situation reizt, sondern das Bewußtsein, daß ich der Verantwortung nicht entweiche und durch Flucht mich verdächtig mache, ist es, was mich trieb und die Hoffnung für Dich und unsere Kinder eher in Böhmen eine Stellung zu erwerben als in Tirol.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, opis části dopisu Wintera jeho ženě z 30. 4. 1945.

947 ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-3, folio 85–87, výpověď V. Habelta z 18. 9. 1945 (úřední český překlad). Další jeho výpověď z konvolutu výpovědí podepsaných 9. 2. 1946 viz tamtéž, sg. 305-650-7, folio 35 a 37.

948 Winter prý se v roce 1942 „ucházel o vlivné postavení v tak zvaném ministerstvu pro Východ (Ostministerium), tehdy ustaveném. V důsledku dobrozdání vyhotoveného státní policií neobdržel Dr. Win-

se Winter hodlal vzdát svého „pražského postavení a že bude vyčkávati dalších věcí v Liběchově“. Byl prý proto velmi překvapen, když „někdy kolem 10. dubna 1945 došlo státní policii [...] písemné sdělení velitele bezpečnostní policie a SD, jímž bylo nařizováno, aby bylo urychleně uděleno visum prof. Dru Winterovi k cestě do Švýcar. Přípis ten byl podepsán osobně nejvyšším velícím Drem [Erwinem] Weinmannem“. Zatčený úředník, který z této známosti s velitelem pražského gestapa a SD usuzoval, že Winter patřil do sítě gestapáckých důvěrníků (*V-Mann*),⁹⁴⁹ jistě svou roli rád před policejními vyšetřovateli přikrášlil. Chtěl prý Winterovi zabránit v odcestování, a proto „úmyslně“ vydání pasového víza pozdržel, protože věděl, že švýcarský generální konzulát v Praze přistaví na 17. nebo 18. května 1945 autobus, který měl poslední cestující ze švýcarské kolonie převézt přes přerušená železniční spojení „do Lince nebo do Solnohradu“, aby odtud mohli cestovat dál do Švýcarska. Protože vydání víza už nikdo neurgoval, vyvozoval z toho úředník domněnku, že Winter z Čech vůbec nevycestoval. Vzhledem k tomu, co víme z Winterova vyprávění, se to zdá nepravděpodobné. Neodbytně se ale vtírá otázka, zda se ona dosud čistě spekulativní druhá cesta Wintera do Maurachu neuskutečnila v autobuse švýcarské ambasády. Jeden dopis z Winterovy berlínské pozůstalosti, datovaný v Praze 9. dubna 1945, tuto domněnku podporuje. Toho dne se za Wintera přimlouval jistý Josef Gössi u švýcarského generálního konzula, aby mu bylo umožněno vycestovat do Švýcarska na krátkou návštěvu bernského biskupa starokatolické církve.⁹⁵⁰ Současně dopis nepřímou naznačuje, že Winter nemusel být v době žádosti v Tyrolsku, ale v Praze. Vrátil se Winter do Prahy jen na skok? Nebo nemohlo to být tak, že na Velikonoco do Maurachu dorazila jen žena a děti a Winter za ní chtěl dojet později? Snad. Ale proč by vymýšlel fiktivní historku? Napadá mne jen, že se v pozdní autobiografii mohl snažit zakrýt vazbu na gestapo. Odpověď ale neznám. V každém případě byl na konci dubna 1945 Winter z vlastního rozhodnutí zase zpět v Čechách a snažil se rychle zorientovat v situaci, v níž mnozí jeho univerzitní kolegové zaplatili za to, že zůstali, internací, nebo dokonce smrtí.

ter tohoto postavení, dostalo se mu však, za pomoci protektorů mně neznámých, umístění ve vědeckém ústavu zřízeném při tak zvané Nadaci Reinharda Heydricha.“ ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-3, folio 85–87, výpověď V. Habelta z 18. 9. 1945 (úřední český překlad). Jména jsou, jak je v policejních materiálech obvyklé, zdůrazněna většími mezerami a podtržena.

949 To však byly i pro Habelta jen domněnky, které potvrdil jen nedůvěryhodný převor řádu maltézských rytířů F. W. Bobe. Nepodařilo se nalézt zprávy, které by nepocházely z těchto Habeltových domněnek a z jeho pozdějších výpovědí. Bobeho tvrzení ukazovala na jinou činnost než tu, kterou jsem již zmínil výše v textu, tedy kontakty na pražskou SD a gestapo a na RSHA především v rámci jeho úkolů zpracovávaných v Nadaci Reinharda Heydricha.

950 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, J. Gössi 9. dubna 1945 (Praha) švýcarskému generálnímu konzulovi Kellerovi. WINTER: *Mein Leben*, s. 141, skutečně hovoří o nějaké spolupráci s biskupem starokatolické církve ve Švýcarsku Kūrym, o níž si prý v listopadu 1944 korespondovali, ale údajně kvůli cenzuře z toho sešlo. Winter přitom dokonce hovoří o tom, že se vše odehrávalo také v naději, že by bylo možno ve Švýcarsku přečkat chaos konce války.

Alena Míšková celkově napočítala čtrnáct členů profesorského sboru pražské německé univerzity, kteří zemřeli v souvislosti s pražským povstáním nebo s internací ve sběrných táborech.⁹⁵¹ Rektor univerzity Kurt Albrecht zemřel 5. května smrtí, jejíž okolnosti jsou dosud nejasné. Podle pozdějšího vyšetřování československého Ministerstva vnitra sice spáchal sebevraždu, pohřben však byl v hromadném hrobě obětí pražského povstání v Ďáblicích, takže vyloučena by nemusela být ani informace ze sudetoněmeckého prostředí, že byl zastřelen českými povstalci.⁹⁵² Osudným se pražské povstání stalo také profesorovi Beckingovi, který se na jaře 1945 zapojil do Volksturmu, nacionálněsocialistického systému stranické domobrany. 8. května se Becking ukrýval v leteckém krytu v Praze-Dejvicích, kde byl podle poválečného svědectví jednoho svého žáka zastřelen povstalci.⁹⁵³ Několik dalších úmrtí pak zůstává nevyjasněno. Ani náznakem se nepodařilo objasnit bližší okolnosti smrti slavisty a profesora českého jazyka a literatury Eugena Rippla, který se podle jedné pozdní vzpomínky stal 10. května rovněž „obětí ukrutných výtržností květnových dní roku 1945“.⁹⁵⁴ Ne všichni zemřeli v důsledku povstání. Dlouho nejasný byl osud Winterova kolegy z Heydrichovy nadace Rudolfa Hippia. Poslední výzkum díky kontaktům na rodinu potvrdil, že domněnka o jeho odvěčení Rudou armádou do SSSR byla mylná. Hippius, kterému se podobně jako Winterovi podařilo manželku a děti nechat odvézt do bezpečí v Německu, byl sovětskými vojáky zatčen. Sověti ho odvezli do kanceláře v Heydrichově nadaci, odkud vynesli nějaké dokumenty.⁹⁵⁵ Pak byl zadržován v zajateckém táboře a 25. října 1945 zemřel v táborovém lazaretu.⁹⁵⁶

Mimo uvedený počet zemřeli tři profesori staršího data narození také v důsledku strádání v internačních nebo sběrných táborech (historikové Gustav Pirchan, Otto Peterka a teolog Franz Steinmetzer).⁹⁵⁷ Celkový počet internovaných lze jen

951 MÍŠKOVÁ, Alena: Das Schicksal der Professoren der Prager Deutschen Universität in der Nachkriegszeit. In: *Wissenschaft im Exil. Die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918–1989*. Praha 2004, s. 136, a TÁŽ, *Německá (Karlova) univerzita*, s. 188. Míšková k nim ještě připočítává odsouzeného a popraveného Josefa Pfitznera a nejistou považovala i smrt Rudolfa Hippia, protože existovaly domněnky, že byl odvěčen do Sovětského svazu.

952 MÍŠKOVÁ: *Německá (Karlova) Univerzita*, s. 187.

953 FUCHS, Torsten: Gustav W. Becking (1895–1945), Musikwissenschaftler. Im Spannungsfeld zwischen traditioneller Geisteswissenschaft und nationaler Ideengeschichte. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: *Prager Professoren*, s. 233–234.

954 Citován je výrok Erika Fritschera z roku 1972 podle KRAFT, Daniel: Eugen Rippl (1888–1945), Slawist. „Für eine wissenschaftliche Publikation darf es keine Verwässerung und Verfärbung geben ...“ Ein Fachmann auf dem Gebiet der Sondersprachenforschung. In: GLETTLER – MÍŠKOVÁ: *Prager Professoren*, s. 349, pozn. 151.

955 ABS, sg. 11768, folio 20–24, Ministerstva národní obrany, Agenturní hlášení č. 8 z 13. 7. 1945 ve věci Nadace Reinharda Heydricha.

956 WOLFRADT, Uwe – HERRMANN, Theo: Rudolf Hippius. Ein Völkerpsychologe zwischen Wissenschaft und Ideologie. In: HERRMANN, Theo – ZEIDLER, Wlodek (eds.): *Psychologen in autoritären Systemen*. Frankfurt am Main 2012, s. 172.

957 Blíže viz NĚMEC: *Několik poznámek*, s. 344–345, s příslušnou literaturou.

odhadovat. Avšak většina německých univerzitních profesorů a docentů, kteří před povstáním neuprchli z Prahy, byla na delší nebo kratší dobu internována ve věznicích, v provizorních sběrných táborech nebo se přinejmenším nevyhnula nuceným pracím. Starý prelát Hilgenreiner byl od 10. června několik měsíců zadržován v internačním táboře v Modřanech navzdory okolnosti, že se krátce před zatčením vrátil z nacistického internačního zařízení pro kněze. Jiný z Winterových bývalých kolegů na Teologické fakultě, profesor pastorální teologie Wilhelm Diessl, byl po několik týdnů zadržován nejprve ve sběrném táboře na Strahově, než byl převezen do sběrného střediska pro německé kněží a řádové sestry na Starém Městě. Před ním tam byli odvezeni i mimořádný profesor církevního práva Adolf Kindermann a Winterův nástupce na stoličce církevních dějin profesor Bernard Panzram.⁹⁵⁸ Lze doložit výjimečně také případ svědčící o kolegiálnosti mezi českými a německými učiteli. Historikovi dějin umění Karlu Mariu Swobodovi pomohly dobré vztahy s Antonínem Matějčkem a Zdeňkem Wirthem. Přestože Swoboda působil do jisté míry jako prodloužená ruka K. H. Franka na protektorátním kunsthistorickém poli, čeští kolegové byli ochotní vnímat jeho kroky odlišně a potvrdili jeho úsilí o záchranu mnoha českých kulturních institucí u České národní rady, čímž se jim podařilo k 16. květnu 1945 prosadit Swobodovo propuštění.⁹⁵⁹

Obava z událostí na konci války v hlavním městě protektorátu byla veliká. Pokud měl některý z profesorů nějaké mimopražské bydliště, obvykle do něj přesídlil ještě během dubna 1945. Vídeňák Borodajkewycz se podle pozdějšího vyjádření rozhodl opustit Prahu 6. dubna v očekávání „konečné scény pražského domu bláznů“ směrem do Horní Falce, kam se z Vídně dočasně přemístila i jeho rodina.⁹⁶⁰ Avšak týkalo se to nejen profesorů, kteří do Prahy přišli až během války z jiných oblastí Velkoněmecké říše. V noci 20. dubna odjel z Prahy do rodného Žatce také Wilhelm Wostry a včas se tím vyhnul pravděpodobné internaci. Avšak ani v Žatci nebyl uchráněn před následky poválečné protiněmecké nenávisti. Na počátku června 1945 se ocitl mezi žateckými muži zařazenými do nechvalně známého „pochodu smrti“ do Postoloprta. Jak v roce 1951 krátce po smrti svého učitele vzpomínal Rudolf Schreiber, jen pro svůj věk byl osmašedesátiletý profesor nakonec z pochodu vyřazen. Přišel však o majetek, včetně knihovny a rozsáhlého vědeckého aparátu a většiny rukopisů. S manželkou Friedou vystřídal na německém území ještě asi tucet různých míst, než našel poslední útočiště na evangelické faře v Helftě u Eislebenu.⁹⁶¹

958 KINDERMANN, Adolf: Das Prager Intermezzo. In: MOSIEK, Ulrich – ZAPP, Hartmut (eds.): Ius et salus animarum. Festschrift für Bernard Panzram. Freiburg 1972, s. 17, 20, 22.

959 JANATKOVÁ, Alena: Karl Maria Swoboda (1889–1977). *Von einem kulturgeschichtlich-biologischen Perspektivismus her*. In: HRUZA, Karel (ed.): Österreichische Historiker. Lebensläufe und Karrieren 1900–1945. Wien, Köln, Weimar 2012, s. 448–449.

960 Niederösterreichisches Landesarchiv, Pozůstalost Klebel Ernst, k. 1, Mappe 2, Korrespondenz, Borodajkewyczův dopis z 9. 5. 1946.

961 SCHREIBER, Rudolf: Nachwort. In: WOSTRY, Wilhelm: Saaz zur Zeit des Ackermann-Dichters. München

Díky liběchovskému azylu se Winterovi nepříjemná zkušenost z internace vyhnula. V průběhu květnového povstání se nezdržoval v Praze, ale doma v Liběchově. Později vzpomínal, že se v jeho velikém domě ubytovali vojáci polské 2. armády, která v rámci postupu 1. ukrajinského frontu osvobodila Mělník a jeho okolí. Když se přesunuli jinam, udělali si u Wintera až do počátku července 1945 lokální velitelství tankisté 4. ukrajinského frontu Rudé armády. Zvláště s Rudarmějci prý navázal přátelský vztah a narozdíl od svých internovaných kolegů se mohl pohybovat poměrně svobodně, byť asi jen zdánlivě. Pod sovětskou ochranou a ve voze Rudé armády se dostal přes všechny kontroly do Prahy a není vyloučeno, že podobně jako Hippus se Sověty navštívil i svou kancelář v Heydrichově nadaci. O tom se však v autobiografii nic nepíše. Podle ní se v Praze snažil sejít s československým předválečným ministrem Kamilem Kroftou, který se vyčerpaný a nemocný nedávno vrátil z nacistického věznění.⁹⁶² Cílem návštěvy měla být nabídka spolupráce v historickém výzkumu obnoveného Československa.⁹⁶³ Přestože Winter tušil, že jeho činnost za nacistické okupace bude podezřelá,⁹⁶⁴ usiloval o to – pokud to mohlo být jen trochu možné –, aby mohl zůstat v Československu. Vojtůšek v polovině šedesátých let zapsal, že Winter „sám po revoluci [myšleno ‚národní evoluci‘ roku 1945] vykládal, že prý se k Hitlerově straně přihlásil ze strachu o svůj osud i o osud své rodiny, a nabízel své služby osvobozené ČSR“. Vojtůšek se rozpomněl také na vyprávění Vladimíra Sojáka. Soják údajně Vojtůškovi vyprávěl, že „když se blížila německá porážka, projevoval [Winter] úmysl zůstat v ČSR a přistoupit ke straně komunistické“.⁹⁶⁵ Vyloučené to není. Winter byl o probíhajících a očekávaných politických proměnách poměrně dobře informován. Těžil z toho, že Beyer vybraným profesorům Filozofické fakulty a Heydrichovy nadace rozesílal

1951, s. 135. Pro nás je pozoruhodné, že v posledních letech života Wostryho velmi podporoval Eduard Winter, především z pozice rektora univerzity v Halle.

962 Krofta byl zatčen 10. ledna 1944 oficiálně pro poslouchání cizího rozhlasu, ale skutečně proto, že odmítal návrhy K. H. Franka, aby vstoupil do protektorátní vlády. Vězněn byl v Plzni, na Pankráci v Praze, pak v Terezíně a v samotném závěru před povstáním tři dny na Generálce v Dejvicích. Odtud byl osvobozen v noci ze 7. na 8. května 1945. Přes nemoc nervového charakteru vytrvale pracoval, ale musel být převezen do sanatoria ve Vrážích. Zemřel 16. srpna 1945. GLÜCKLICH, Julius: Kamil Krofta. Praha 1947, s. 44–45.

963 WINTER: Mein Leben, s. 150. Winter Kroftovi donesl své knihy z doby okupace, především knihu o josefinismu. Jednání o možnosti zůstat pracovat v Československu prý již překročilo prvotní nabídku. Krofta již údajně intervenoval u ministerského předsedy Fierlingera.

964 V publikované autobiografii citoval dopis z 14. května 1945 své manželce. Originál dopisu jsem nenašel, citát však vykazuje některé znaky Winterovy pozdější artikulace vzpomínky na okupaci a text byl pravděpodobně upraven. *Erspart würde mir eine Rechtfertigung nicht, warum ich Professor an der Deutschen Universität Prag und ein Forschungsinstitut hatte, mit der Heydrich-Stiftung durch Personaletat verbunden. So muß ich es hier durchfechten. [...] Wichtig wird sein, einen verständigen Richter zu haben. Aber das wichtigste: Schickung ins Unvermeidliche. Gottes Wille, drum sei Stille. Ich bin nur einer von Tausenden, ja Millionen Menschen.* Tamtéž, s. 146–147.

965 HRUZA: Einige Deutsche, s. 116.

v důvěrném režimu dokumenty a informace o aktuálním dění za frontou.⁹⁶⁶ Stát se ale členem politické strany bylo pro Němce v poválečném Československu těžko myslitelné, a nakonec i z právního hlediska takřka nemožné. Ani později však do žádné politické strany nevstoupil. Tato slova však svědčí o tom, jak mnoho Winter stál o to, aby mohl zůstat v Čechách. Přesto nechtěl nic ponechat náhodě a přihlásil se u „rakouského repatriačního výboru“ v Praze s žádostí, aby byl označen za rakouského repatrianta a bylo mu umožněno vystěhovat se za ženou a dětmi do obnoveného Rakouska.

Ke konečnému rozhodnutí odejít z republiky nakonec velmi přispěl jeden novinový článek, který Winterovi hatil všechny případné československé plány. Začátkem července 1945 uveřejnil Bohdan Chudoba v Lidové demokracii štipulavý pamfletický posudek českého překladu knihy o josefinismu, která vyšla jen pár týdnů před koncem války v Nakladatelství Jelínek.⁹⁶⁷ Recenze byla první z řady nesmiřitelných reakcí z katolického prostředí, které Winterovu interpretaci josefinismu odmítalo především poukazem k jejímu údajnému nacistickému původu. Z dlouholetého sporu o reformněkatolickou nebo státně-církevní podstatu josefinismu vyrostla velká historiografická debata, jejímiž hlavními aktéry byl na jedné straně Winter ve východoněmeckém Berlíně a na druhé straně jezuitský církevní historik Ferdinand Maass v Innsbrucku, který se ještě v roce 1962 odvolával na původně nacistické ukotvení Winterovy interpretace.⁹⁶⁸ Chudobův posudek byl jiný. Předjímal jen částečně budoucí spory o reformněkatolickou podstatu josefinismu, místo toho knihu odsuzoval z tehdejší české perspektivy, která nacistickou okupaci českých zemí pojímala jako vyvrcholení odvěké německé zvůle vůči českému národu. Chudobova reakce byla ovlivněna vyhoceně protiněmeckou atmosférou prvních poválečných měsíců, atmosférou, v níž se česká společnost jen obtížně vzpamatovávala z politického i kulturního znásilnění nedávných šesti let a v níž se nenávisť snoubila s neskrývanou náklonností k sovětským osvoboditelům. Text

966 V pozůstalosti Wostryho a Wintera se k tomu dochovalo několik dopisů od děkana H. J. Beyera. Winter obdržel 12. 3. 1945 na vědomí opis Churchillova projevu na univerzitě v Bristolu, bohužel v dochovaném průvodním dopise blíže nespecifikovaný, a 17. 3. 1945 obdržel opis československo-sovětské smlouvy. AHMP, Pozůstalost E. Wintera, i. č. 29 a i. č. 34. Wostry obdržel 12. 3. 1945 zázilku s několika sešity časopisu *Der Deutsche aus dem Osten*, kterou Beyer zaslal *in der Annahme, dass Sie für eine übersichtliche Darstellung der 6 Generallinien der Kommunistischen Partei Interesse haben*. Archiv AVČR, Osobní fond W. Wostry, k. 3, i. č. 337.

967 CHUDOBA, Bohdan: Kořen zla. *Lidová demokracie* 1, 1945, 7. 6. 1945, s. 2. Viz také WINTER: *Mein Leben*, s. 152, ale Winter článek umístil omylem do Lidových listů a datoval jej k 25. 7. 1945.

968 *E. Winter hat seinerzeit unter der Herrschaft des Nationalsozialismus eine breite Darstellung des österreichischen Josephinismus erscheinen lassen. Da man im Jahre 1943 nicht mehr so leicht das notwendige Papier für ein solches Werk bekam, müssen sich die damit befaßten Machthaber des Dritten Reiches doch wohl allerhand von diesem Kampfbuch gegen die katholische Kirche versprochen haben.* Ferdinand Maass v *Historische Zeitschrift* 198, 1964, s. 682–685, cit. 682, v recenzi 2. vydání knihy, která vyšla ve východním Berlíně v roce 1962 s upraveným titulem a přepracovaná, aby odpovídala rámcově historickému materialismu východoněmeckého dějepiectví.

však nezapřel ani antimodernistické rysy českého konzervativního katolicismu, jež o půl roku později vyjadřovala Chudobova pozoruhodná syntéza českých dějin Jindy a nyní tím, že dobu josefinského osvícenství označovala za dobu temna.⁹⁶⁹ Za těchto okolností Chudoba asi nemohl cítit nejmenší pochopení k německému kolegovi, který se pohyboval na výsluní nacistické vědy a o jehož životních peripetích v posledních letech nic konkrétního nevěděl. A v mnoha ohledech měl pravdu. Winter byl označen za jednoho z nebezpečných představitelů nacionálního socialismu v protektorátu, za „člena krvelačné smečky“, který za okupace „shodil masku“ bolzanovské snášenlivosti, „ochotně zaměnil kněžskou řízu za stejnokroj SA a pyšně prohlásil, že toužil jen po tom, pomáhat svému vůdci v boji a rozmnožit jeho armádu“.⁹⁷⁰ Josefinský katolický reformismus byl v recenzentových očích „pravzorem“ všech nebezpečných ideologií současnosti, na prvním místě nacismu a pak i trockismu.⁹⁷¹ Chudoba předně navrhoval číst knihu jako oslavu předchůdců diktátorského režimu Adolfa Hitlera. „Pochopitelně: osvícenství došlo v našich zemích nejlepšího výrazu ve vládě Josefa II. , který chtěl udělat ze zbytků římské říše nedílný německý stát, v němž by všechno možné, od náboženského přesvědčení až po mateřský jazyk a zvyky denního života, bylo diktováno vládou. I ty skutky, jimiž Josef II. vešel v legendy důvěřivého lidu, vplynuly ze závěrů vše usměrňujícího diktátora [...]“. Josefinské osvícenství se svým údajně totalitním etatismem bylo v Chudobových očích vlastním „kořenem zla“ současného světa, kořenem, který bylo potřeba navždy vytrhnout.⁹⁷² Vyzdvihoval-li pak Winter období přelomu 18. a 19. století, nehovořil prý o něm záměrně jako o obrozenecké době, která přinesla v existenčním zápase o národní bytí cestu do budoucnosti. Místo toho prý Winter vždycky podsouval české veřejnosti představu, že šlo o dobu, „kdy prý si Čechové s Němci nejlépe rozuměli, a [představoval jej] tedy jako dobu, kterou prý bychom měli co nejvíce napodobit“. Chudoba text dekonstruoval také jako pokus podvrátit české národní vědomí a současně jako iritující oslavu zavrženíhodné epochy, která se měla stát historickým vzorem pro protektorátní kolaboraci Čechů

969 CHUDOBA, Bohdan: Jindy a nyní. Dějiny českého národa. Praha 1946.

970 CHUDOBA: Kořen zla. Podobně ve stejné době na základě čtyř článků v revue Böhmen und Mähren Wintera označil také Josef DOSTÁL: Německá historická věda. Kritický měsíčník 6, 1945, s. 135: „Neobyčejně plodný byl badatel bolzanovský, Eduard Winter. Ten pro větší slávu Adolfovu svlékl šat kněžský a působil na filosofické fakultě jako zánovní znalec dějin východoevropských. Palacký a Havlíček těšili se zvláštní pozornosti tohoto ‚soudce‘ české minulosti. Není třeba se zdržovati jejich ‚methodou‘. Nebyl to Bernheim, ale Goebbels, jehož učenílivými žáčky v kmetských letech se stali.“

971 Tamtéž.

972 Tamtéž. „[...] kořen zla: josefínství, pravzor všech hitlerovských a trockistických choutek. Josefínství, které neuznává jiného školství než státního, které výchovu nahrazuje praktickou výukou a několika hesly, a které neustále hovoří o celku a ubíjí jedince. To byl vzor nacistů a jeho pomocí se chtěli zmocnit českých duší. Vštípme si dobře v srdce výstrahu pana ministra školství a osvěty [Zdeňka Nejedlého]. Vytrhejme nejenom stonky a plody nacismu, nýbrž také jeho kořeny, totiž josefínskou totalitu, která buduje jednotný stát na ubité svobodě občanově.“

s Němci. Tak byla Winterova poslední česká kniha z několika důvodů označena za nebezpečnou propagaci nacismu.

K faktorům, které vedly k rozhodnutí opustit co nejrychleji republiku, patřilo jistě i vydání dekretu prezidenta Beneše o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech z 19. června 1945. Winter je sice nikde nezmiňoval, ale je nepravděpodobné, že je přešel bez povšimnutí. Nezdá se však, že by byl vyšetřován. Ve dvojjazyčném Liběchově (čili také *in Liboch*) patrně zřejmě nikdo mnoho netušil, co pan profesor dělal. Znali ho zřejmě jako člověka, který se na veřejnosti „choval nenápadně“⁹⁷³ a kterého mohli zahlédnout procházet se hodiny s knihou v ruce po obrovské zahradě, jež patřila k jeho domu.⁹⁷⁴ Protože proti jeho osobě nic „nenamítali“, jak vyplývalo z Vojtíškova osobního rozhovoru s předsedou Místního národního výboru, vystavil mu tentýž předseda úřední, česky psané osvědčení, vědomě či nevědomě falešné, že Winter nebyl ani členem nacistické strany, ani voják, a proto není námitek proti jeho odjezdu do Rakouska.⁹⁷⁵ Winter se tímto osvědčením později často vykazoval. Teprve když byl již v jeho nepřítomnosti proveden zápis o konfiskaci liběchovského domu na základě prezidentského dekretu č. 108/45 Sb. z 25. října 1945, bylo do příslušného soupisu konfiskovaných budov uvedeno obvyklé lakonické sdělení, že „se za okupace provinil“.⁹⁷⁶ Až mnoho týdnů po odjezdu do Rakouska se jeho činností za okupace zabývala Státní bezpečnost. Důvod ke stíhání nakonec neshledala. Avšak vyšetřování později přispělo k tomu, že potvrzená kolaborace s nacionálněsocialistickým režimem Winterovi znemožnila získat novou profesuru ve Vídni.⁹⁷⁷ Po vysídlení do Rakouska byla se svolením liběchovského Národního

973 Tolik Vojtíškova vzpomínka na rozhovor s předsedou Městského národního výboru v Liběchově. HRUZA: *Einige Deutsche*, s. 116.

974 Tuto charakteristickou vzpomínku mám z telefonického rozhovoru s liběchovským kronikářem, který na můj dotaz o případných pamětnících sdělil, že našel pouze jednu velmi starou pamětnici, Winterovu sousedku, která si na Wintera ještě vzpomněla, ale pamatovala si ze svého dětství pouze tuto vzpomínku. Winter později zřejmě znovu navázal kontakt s některými liběchovskými občany. Na liběchovském hřbitově byl pohřben Winterův otec. Z Winterovy korespondence v berlínské pozůstalosti s tamějším vlastivědcem Jaroslavem Doubkem vyplývá, že byla hrobka rodiny Winterův ještě v sedmdesátých letech 20. století v dobrém stavu.

975 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, Potvrzení č. 56 s razítkem MNV a podpisem A. Kodejše, předsedy MVN v Liběchově z 22. června 1945.

976 SOKa Mělník, Místní národní výbor Liběchov, k. 7/19, Soupis budov, budova č. 51 E. Winter, Sdělení bezpečnostní komise z 6. 9. 1947, zaslané ONV Mělník. Za informaci děkuji zaměstnancům SOKA Mělník a paní PhDr. Janě Kořínkové.

977 Materiály československé Státní bezpečnosti dokládají, že různí lidé o E. Winterovi vypovídali již od podzimu 1945 (viz Haubeltovu výpověď zmíněnou výše). Během roku 1946 se objevovalo Winterovo jméno častěji většinou v souvislosti s materiály nalezenými ve Štěchovicích. V prosinci 1946 o Winterovi vypovídal bývalý šéf SD v Praze Jacobi. Ale zdá se, že systematické vyšetřování Winterovy činnosti za okupace se odehrávalo na základě žádostí z Rakouska (např. 31. ledna 1947 žádalo pražské městské presidium o bližší informace k osobě E. Wintera na základě dotazu Leo Sterna). 3. března 1947 uzavřel vedoucí Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Praze šetření takto: „Podrobnosti o politické činnosti

výboru zkonfiskována ve prospěch vyhořelého pražského městského archivu jeho rozsáhlá osobní knihovna o přibližně 5 000 svazcích. Její největší část dnes je součástí fondu obnovené knihovny Archivu hlavního města Prahy. I když tak přišel o velkou část vědeckého aparátu a majetku, bylo jeho postavení proti ostatním německým učencům z pražské univerzity přece jen výjimečné.⁹⁷⁸

Příběh odchodu do Rakouska nabývá místy až románových rysů a vřdycky bude ve vzduchu viset otázka, čím bylo Winterovo štěstí vykoupeno. Počátkem července tankové jednotky Rudé armády opustily Liběchov ve směru sovětské okupační zóny Rakouska. Mezitím podle vlastních vzpomínek Winter promeškal dva vlakové transporty, které odvážely rakouské repatrianty a vysídlence. Pak koncem července Wintera v Liběchově vyzvedl s nákladním vozem (!) velitel sovětských tankistů a společně odjeli přes hranice do Rakouska.⁹⁷⁹ Za hranicemi se rozloučili. Winter měl v kapse pozvání významného člena Brentanovy společnosti, emeritního profesora filozofie Alfreda Kastila, s nabídkou, aby spolu napsali vědeckou biografii Franze Brentana. Winter chtěl převzít její „duchověhistorickou“ část, zatímco Kastil měl napsat část systematickou.⁹⁸⁰ Na cestě do Vídně se proto na několik dní zastavil v Brentanově rodném domě v Schönbühelu na Dunaji, kde mu Kastil, který tam bydlel, zapůjčil klíče ke svému vídeňskému bytu. V něm bude Winter přebývat po více než dva roky vídeňského intermezza, zatímco jeho žena Marie bude žít s dětmi ve francouzské okupační zóně v Tyrolsku. Z Schönbühelu se začátkem srpna 1945 svezl opět na nákladním voze Rudé armády až do hlavního města Rakouska. Je pravděpodobné, že tak zachránil ze svého vědeckého aparátu více než většina jeho internovaných kolegů.⁹⁸¹

nelze sdělit bez předchozího souhlasu, avšak podotýká se, že tato činnost nebyla závažného rázu, takže zdejší úřadovna ani dosud nežádala, aby byl stíhán jako válečný zločinec, ačkoliv zmíněné okolnosti, tj. členství v NSDAP a propagace nacistického režimu jest prokázána.“ ABS, Ústředna státní bezpečnosti, sg. 305-638-2/72, Vedoucí Oblastní úřadovny StB Presidiu hl. města Prahy z 3. 3. 1947.

978 AHMP, Pozůstalost Václava Vojtíška, k. 40, sg. 2173, i. č. 2173, korespondence s E. Winterem z října, prosince 1958 a března a června 1959. Winter se tázal počátkem prosince 1958, co se stalo s jeho knihovnou, kterou si – jak napsal – nechal zajistit (*sicherstellen*) Královskou českou společností nauk. Václav Vojtíšek odpověděl s chladnou zdvořilostí 30. března 1959, že se mu nepodařilo zjistit v dokumentech společnosti nebo u žijících funkcionářů zaniklé společnosti, že by Winter „byl nějak požádal za ochranu své knihovny“. Naopak si prý pamatoval z jedné návštěvy v Liběchově koncem května nebo počátkem června 1945, že „v rozmluvě o osudu Archivu hlav. města Prahy, v němž vzala zkázu přebohatá knihovna, prohlásil [...Winter, že byl...] ochoten svou knihovnu dát k dispozici.“ Vojtíšek byl prý také překvapen, jak málo vědeckého materiálu bylo z Liběchova přivezeno do Archivu hlavního města Prahy a vyslovil následující domněnku: „[...] patrně podstatnou část mohl jste, pane profesore, s sebou vzít, nebo jste měl zabezpečené, co jste pokládal za důležité.“ Winter mu na to 8. června 1959 popřál, aby jeho knihy sloužily touto cestou vědeckému výzkumu.

979 Podrobně viz WINTER: Mein Leben, s. 149–152.

980 Bolzano-Winter Archiv, Pořadač Korrespondenz, koncept dopisu Brentanovu synovi z 19. 9. 1945.

981 Srov. Vojtíškův postřeh v jedné z předchozích poznámek. Např. do Rakouska rovněž „repatriovaný“ rodilý Vídeňan Zatschek zanechal v Praze po internaci kompletně svou korespondenci, přípravné

Ve Vídni 1945–1947

Pád nacionálněsocialistického a okupačního režimu v květnu 1945 znamenal také konec německého dějepiscectví v českých zemích. Německá univerzita v Praze byla uzavřena a její vybavení přebírali čeští profesori z obnovené české univerzity. V říjnu 1945 byla zrušena s konečnou platností dekretem prezidenta Beneše.⁹⁸² Většina těch, kteří před Mnichovem pocházeli ze sudetoněmeckého prostředí, našla po letech naplněných často jen starostmi o nejzákladnější životní potřeby působiště především v SRN a v menší míře v Rakousku. Jejich cesta zpět do původních rolí v univerzitním prostředí byla obtížná a zdoluhavá a profesorský návrat se i z důvodu pokročilého věku povedl jen výjimkám. První a v západní Evropě nakonec i jedinou úspěšnou výjimkou byl Anton Ernstberger, který v roce 1947 po krátké učební epizodě na Filozoficko-teologické vysoké škole v Řezně a Bamberku obdržel místo ordináře novějších a nejnovějších dějin na univerzitě v Erlangenu.⁹⁸³ Kromě něj se na univerzitu jako řádný profesor již nevrátil žádný z pražských univerzitních historiků, nepočítáme-li honorární profesuru právního historika Weizsäckera na univerzitě v Heidelbergu a profesuru Tarase Borodajkewycze na vídeňské Vysoké škole světového obchodu, který však mezi sudetoněmecké dějepisce vlastně nepatřil.⁹⁸⁴ Většinou se sudetoněmečtí historikové uchýlili v archivních službách. Pro příklad lze uvést Kurta Oberdorffera, který se po třech letech strávených v zajateckých táborech pro členy SS Mossburg a Dachau a zaměstnáních na různých místech mimo obor v roce 1953 stal městským archivářem a ředitelem městského muzea v Ludwigshafenu.⁹⁸⁵ Centrum dřívějších sudetoněmeckých historiků ale bylo v Mnichově, kde Rudolf Schreiber, jinak od roku 1950 státní archivář ve Špýru, stál v čele úsilí o založení Historické komise sudetských zemí (*Historische Kommission der Sudetenländer*, dnes *Historische Kommission für die böhmischen Länder*), založené v roce 1954. Komise navazovala symbolicky, ale v mnoha aktivitách i přímo na Historickou komisi pražské Německé akademie věd i na Historickou komisi Sudetoněmeckého ústavu pro zemský a národnostní výzkum.⁹⁸⁶

rukopisy, a dokonce i nejzákladnější osobní dokumenty (např. vysvědčení ze studia apod.). Blíže viz HRUZA: Heinz Zatschek, s. 690.

982 MÍŠKOVÁ: Německá (Karlova) univerzita, s. 189.

983 FUCHS, W. P.: Anton Ernstberger 1894–1966. *Jahrbuch für fränkische Landesforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg* 27, 1967, s. 1–14.

984 Zatschek se vrátil na Vídeňskou univerzitu v polovině padesátých let a docházel tam dalších deset let, ale již jen jako docent středověkých a hospodářských dějin.

985 Městské muzeum v Ludwigshafenu, Osobní spis K. Oberdorffera. Také viz NĚMEC, Jiří: Kurt Oberdorffer, s. 444–448. Děkuji pracovníkům muzea v Ludwigshafenu za pomoc při zjišťování informací o K. Oberdorfferovi.

986 SCHREIBER, Rudolf: *Werdegang und Ziele der Historischen Kommission der Sudetenländer*. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955, s. 108–129, a též: *Die Historische Kommission der Sudetenländer*. *Stifter-Jahrbuch* 3, 1953, s. 239–244.

Až po Schreiberově předčasné smrti bylo v Mnichově založeno i centrum historické bohemistiky v Německu Collegium Carolinum.⁹⁸⁷ V obou institucích se pak střetávali historikové jako Zatschek, Weizsäcker, Oberdorffer nebo třeba sociolog Lemberg s mladšími, přímou československou a okupačně nacistickou zkušeností tolik nepoznamenanými historiky (např. K. Boslem, F. Seibtem). V pohledu české veřejnosti ale představoval symbolickou ikonu nacistické protičeské politiky mezi sudetoněmeckými intelektuály „zavilý nepřítel československého lidu a nejhrubší reprezentant germanizace v Praze“⁹⁸⁸ Josef Pfitzner, který byl v červnu zatčen na útěku z Československa a 6. září 1945 ve dvoudenním procesu odsouzen k trestu smrti, vykonanému veřejně ještě téhož dne.⁹⁸⁹

V době Pfitznerovy popravky byl Winter již více než měsíc ve Vídni.⁹⁹⁰ Winter od samého počátku doufal, že by se pro něj mohlo najít místo na Vídeňské univerzitě. Jeho kroky svědčí o tom, že pokus prosadit se na Vídeňské univerzitě vzal velmi vážně. Brzy po příjezdu do Vídně se přihlásil na univerzitě a nabídl své služby při stěhování knihovny v semináři východoevropských dějin. Následovalo dlouhé období asi devatenácti měsíců, během nichž oficiálně v pozici univerzitní neplacené pomocné vědecké síly usiloval o získání širší podpory pro to, aby byl povolán na uvolněnou profesuru východoevropských dějin.⁹⁹¹ Přes počáteční nedůvěru a váhání se v prosinci 1946 fakultní rada Filozofické fakulty nakonec rozhodla ve jmenovacím návrhu na místo profesora východoevropských dějin postavit Winterovo jméno na první místo ze dvou kandidátů.⁹⁹² Jeho úsilí ale bylo

987 Viz CORNELISSEN, Christoph: Nur noch „strenge Wissenschaftlichkeit“. Das Collegium Carolinum im Gründungsjahrzehnt (1955–1965). In: *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. Hrsg. v. Ch. Brenner, K. E. Franzen, P. Haslinger, R. Luft. München 2006, s. 345–365; NEUMÜLLER, Michael: 25 Jahre Collegium Carolinum: München 1956–1981. München 1982.

988 NA, MZV VA II, Josef Pfitzner 1945–1947, Práce 5. 9. 1945, Dnes proces s Pfitznerem.

989 SCHWIPPEL, Jindřich: Der Prozess gegen Josef Pfitzner. In: *Die Böhmisches Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. Ústí nad Labem 1997*, s. 105–121.

990 V kapitole jen naznačuji základní linie Winterova působení v Rakousku. Podrobně jsem zpracoval jeho úsilí o prosazení se ve Vídni v letech 1945–1947 v rámci výše již zmíněného portrétu Eduard Winter (1896–1982). *Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten*.

991 WINTER: *Mein Leben*, s. 154, TÝŽ: *Erinnerungen*, s. 11. Srov. LEITSCH, Walter – STOY, Manfred: *Das Seminar für osteuropäische Geschichte der Universität Wien 1907–1948*. Wien, Köln, Graz 1983, s. 202. V květnu 1946 se vrátil z britského zajetí v Americe docent a pozdější profesor Günther Stöckl, který později na Wintera nevzpomínal dobře: *Wenig angenehm war der etwa halbjährige gemeinsame Aufenthalt mit E. Winter in einem Raum... und 1946 hoffte er wohl noch auf dem Chef-Sessel sitzen bleiben zu können*.

992 Jako druhý za Winterem byl navržen štýrskohradecký slavista H. F. Schmid. Děkan Filozofické fakulty o záměru fakulty informoval v lednu 1947 s tím, že se ještě stále čekalo, zda nepříjde zpráva o dřívějším mimořádném profesorovi A. Hajekovi, o němž od války nebyly žádné informace. V případě, že by se Hajek vrátil, měl se návrh s Winterem stát bezpředmětným. Archiv Vídeňské univerzity, Dekanat der Phil. Fakultät, Wiederbesetzung der osteuropäischen Lehrkanzel, děkan spolkovému ministerstvu výchovy 20. 1. 1947 (Vídeň).

několikrát zpochybněno tiskovými zprávami v katolickém tisku, že za války v Praze spolupracoval s nacionálněsocialistickým režimem. Jakkoliv se domníval, že se mu podařilo obhájit se u svých příznivců a podpůrců, slibně se vyvíjející profesuru ve Vídni s konečnou platností zhatila květnová zpráva z Prahy potvrzující jeho úzké vazby na nacistické špičky okupačního režimu.⁹⁹³

Ačkoliv se Winter setkal s některými dávnými známými z katolické církve, podpůrce svých kariérních i vědeckých představ našel u sovětské okupační moci a levicových intelektuálů, kteří se do Vídně vrátili ze Sovětského svazu. Dobré vztahy s Rudoarmějci navázané v Liběchově rozvíjel i v novém prostředí. Prostřednictvím kontaktů na sovětskou okupační moc se dostal mezi vídeňské levicové kruhy, mezi nimiž figurovali tehdejší přední rakouští socialisté⁹⁹⁴ Ochota navázat s nimi spolupráci mu otevírala širokou podporu významného mocenského hráče. Pokud se za touto spoluprací snad skrývaly nějaké další, utajované vztahy se sovětskými exekutivními či bezpečnostními orgány (např. NKVD), neměl jsem je možnost provéřit.⁹⁹⁵ V poslední, nepublikované autobiografii Winter uvedl, že major Evgenij Ivanov, s nímž se v Liběchově „sprátelil“, prý snad o něm ještě z Československa informoval Akademii věd SSSR.⁹⁹⁶ Přitom trochu tajemně naznačil, že sověští vojáci možná jednali na „vyšší příkaz“.⁹⁹⁷ Ale vzhledem k jeho obvyklému způsobu

993 ÖSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, K 535, Opis odpovědi ke Korr. Zl. 18/47, týkající se prof. Dr. E. Wintera, Lehrkanzel für Osteuropäische Geschichte, sekční šéf Skrbensky 30. 6. 1947 (Vídeň).

994 Především se seznámil s vlivným výkonným prezidentem vídeňské městské školní rady Lepoldem Zechnerem (1884–1968), který byl v letech 1945–1956 poslancem rakouské Národní rady za Socialistickou stranu Rakouska (SPÖ), a s Hansem Christianem Brodou (1916–1987), mladým socialistickým právníkem, který byl později dlouhá léta čelným politikem SPÖ, poslancem v Národní radě, spolkovým ministrem spravedlnosti a také rakouským premiérem.

995 Stasi o nějaké Winterově spolupráci se sovětskými tajnými službami nic netušila, a naopak ho sledovala podle mého názoru s velkým nepochopením jako možného agenta západních služeb či Vatikánu.

996 Pokoušel jsem se zjistit v archivu Ruské akademie věd, nástupkyni archivu Akademie věd SSSR, zda lze nalézt nějaké podobné dokumenty. Na materiály týkající se kopií z rakouských archivů, které prováděla skupina napojená na IWK, o níž budu za chvíli hovořit, jsem ještě nenarazil. Prozatím se mi podařilo nalézt jen korespondenci k sovětským historikům a historickému oddělení Akademie věd z období od první poloviny 50. do sedmdesátých let. Nejvyšší intenzitu měla korespondence z konce 50. a první poloviny šedesátých let, kdy Winter jako akademik NDR navázal v rámci konceptu „německo-slovanské vzájemnosti“ přímou spolupráci se sovětskými historiky.

997 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*, 19. 1. 1982, s. 48. Tato vzpomínka je však velmi neurčitá, plná domněnek: *Vor allem die Gespräche mit dem sowjetischen Politoffizier aus Moskau waren wertvoll. Er scheint einen Bericht über die Gespräche an die Sowjetische Akademie der Wissenschaften nach Moskau geschickt zu haben. Diese Berichte und das Wissen, sowjetischer Historiker in der sowjetischen Akademie, wie Chwostov, von meinen historischen Werken in den dreißiger und Anfang der vierziger Jahre mögen Grundlage für das Vorgehen der Roten Armee mir gegenüber geworden sein. Jedenfalls der Kommandant dieser sowjetischen Panzerbrigade, Evgenij Ivanov, war von Anfang der Besetzung Libochs durch die Rote Armee mein Freund. [...] Die vier Rotarmisten waren gleichzeitig die eifrigsten Benutzer meiner Bücherei, die ja viele Bücher in russischer und ukrainischer Sprache enthielt. Die wenigen Bücher, die*

jednání s představiteli politické moci je pravděpodobné, že jim sám nabídl své služby, v prvních chvílích v Československu přinejmenším jako překladatel.⁹⁹⁸

Avšak Winterova aktivita se neomezovala na Vídeňskou univerzitu. Od října 1945 se objevoval mezi zakládajícími členy dodnes aktivně existujícího Ústavu pro vědu a umění (*Institut für Wissenschaft und Kunst*, přístě IWK), jehož původní název zněl Vídeňský ústav pro svobodné vědecké bádání (*Wiener Institut für freie wissenschaftliche Forschung*). Ústav se prezentoval jako instituce opravdu svobodné vědy a výzkumu, která v konkurenci s údajně konzervativní univerzitou a vídeňskou Akademií věd překoná sebestřednou izolovanost a privilegovanost akademického prostředí. Jeho ambicí bylo stát se skutečným „centrem [všech] duchovních lidí Rakouska“ (*Zentrum der geistigen Menschen Österreichs*).⁹⁹⁹ Zřízení IWK podporovalo vídeňské město i sovětská okupační správa. Při slavnostním otevření dokonce vystoupil s proslovem rakouský kancléř, sociální demokrat Karl Renner.¹⁰⁰⁰ IWK byla vědeckou institucí, v níž se sdružovaly „síly, mající zájem o nový počátek rakouské vědy skrze spolupráci na beziluzorním a realitě odpovídajícím světě“, jak poznamenal rakouský levicový historik.¹⁰⁰¹ Tím byli myšleni učenci inklinující politicky k levici, od umírněnějších socialistů až po radikálnější komunisty. Komunistický vliv ovšem v prvních letech převládá.¹⁰⁰² Winter zde navázal intenzivní spolupráci mimo jiné s národohospodářem a historikem Leem Sternem, který do Vídně přišel se sovětským vojskem a působil v jeho oddělení propagandy. Winter řídil v rámci IWK mezi pěti odděleními Oddělení kulturních a duchových dějin (*Abteilung für Kultur- und Geistesgeschichte*) a usiloval o to, aby v prvních měsících převažující přednášková a seminární činnost byla významně doplněna o badatelskou rovinu.¹⁰⁰³ Hlavním úkolem Winterova oddělení bylo vyjadřovat se ke kulturním a myšlenkovým proměnám dneška a studovat kulturní význam Rakouska v jeho různorodých a všestranných vztazích, především

sie für vom Nationalsozialismus anrühlich glaubten, legten sie stillschweigend für mich zur Vernichtung heraus. Wahrscheinlich hatten sie hierfür höheren Auftrag. [!]

998 Český historik Václav Vojtíšek zmínil na základě vzpomínky na setkání s Winterem v roce 1945 právě překladatelskou službu. AAV ČR, Ústřední archiv ČSAV, sg. 63, Styk se zahraničím – Eduard Winter, Posudek Václava Vojtíška na E. Wintera, přiložený k dopisu Vojtíška Ministerstvu zahraničních věcí ČSSR z 25. 8. 1962.

999 Institut für Wissenschaft und Kunst (archiv), brožura Sechs Monate, Institut für Wissenschaft und Kunst a brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst z února 1946.

1000 STADLER, Friedrich: 40 Jahre Institut für Wissenschaft und Kunst 1946–1986. 40 Jahre Fortschrittliche Bildungsarbeit. Mitteilungen des Institutes für Wissenschaft und Kunst 1986, č. 3, s. 66. Za všechny materiály týkající se IWK, mezi nimi i veškeré korespondence Eduarda Wintera s IWK, vděčím ochotě a pomoci sekretářky IWK, paní Dr. Helgy Kaschl, působící zde koncem 90. let 20. století.

1001 OBERKOFER, Gerhard: Die Wahl von Leo Stern in die Deutsche Akademie der Wissenschaften (1955). In: http://www.klahrgesellschaft.at/Mitteilungen/Oberkofler_1_99.html (cit. 9. 8. 2015).

1002 STADLER: 40 Jahre Institut, s. 66.

1003 Archiv Institut für Wissenschaft und Kunst (= Archiv IWK), Brožura Sechs Monate, Institut für Wissenschaft und Kunst, z Winterovy zprávy na zasedání kuratoria 27. 6. 1946.

„k jeho slovanským sousedským národům“.¹⁰⁰⁴ Winter se konkrétně intenzivně zabýval vznikem „romantického nacionalismu“ na počátku 19. století v Rakousku, vrátil se ke studiu vztahů Moskvy a Ruska ve středověku, které pak vystřídal zkoumáním období reformace a protireformace v Rakousku a Rusku. K 950. výročí Rakouska zorganizoval přednáškovou řadu k dějinám novověkého myšlení. Témata pracovních seminářů, přednášek a kurzů ostatních spolupracovníků jeho oddělení sahala od literární historie přes filozofii se zaměřením na filozofii socialismu a marxismu po otázky zahraniční politiky.¹⁰⁰⁵ Ve čtyřech odděleních – „badatelských společenstvích“ (*Forschungsgemeinschaften*) – se pak koncentrovaly Winterovy snahy obnovit badatelskou činnost. Přednostní roli ale hrála Oddělení pro dějiny Ruska a slovanských národů (*Arbeitsgemeinschaft für Geschichte Rußlands und der slawischen Völker*)¹⁰⁰⁶ a Oddělení pro dějiny rakouského dělnického hnutí (*Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung*). Další dvě „pracovní společenství“ již vycházela čistě z Winterových zájmů a věnovala se rakouským filozofům Bernardu Bolzanovi a Franzi Brentanovi.¹⁰⁰⁷

Společně se Sternem sestavil Winter ve druhém oddělení také skupinu nezaměstnaných historiků, která se podílela na stěhování rakouského archivního materiálu z provizorních válečných krytů zpět do archivů. Šlo však nejen o mechanické stěhování archiválií. Ve skupině byli zaměstnáni zkušení historikové a archiváři, mezi jinými také Taras Borodajkewycz nebo významný medievalista Otto Brunner, kteří většinou kvůli nacionálněsocialistické minulosti přišli o dosavadní pozice a byli vděční za každý finanční příjem.¹⁰⁰⁸ Za sovětská stipendia ve výši až 750 šilinků měsíčně skupina prováděla rozsáhlé rešerše materiálů k dějinám Ruska a rakouského dělnického hnutí. Jejich pozornosti neunikly nejen běžně pří-

1004 Archiv IWK, Brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst (únor 1946), s. 7.

1005 Archiv IWK, Brožura Wiener Institut für Wissenschaft und Kunst, Arbeitsgemeinschaften I. pololetí 1946 a Arbeitsprogramm, podzim 1946.

1006 V konceptu žádosti na vytvoření stálé *Forschungsgemeinschaft* byla jmenována následující témata: 1. *Moskau und Rom im Laufe der Jahrhunderte*. 2. *Das russische Interesse für den Reform Katholizismus auf dem Boden der römischen Kirche und die Förderung desselben*. 3. *Die revolutionäre Arbeiterbewegung der slawischen Völker im alten Österreich-Ungarn*. 4. *Die Kirchenunionsbestrebungen der Habsburger und ihre politische Bedeutung*. 5. *Der so genannte ‚Austroslawismus‘: Sinn, Entstehung und seine Geschichte*. 6. *Russland und Österreich vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. 7. *Die Stellung der reaktionären Polen in Verhältnis Russland zum Vatikan*. 8. *Wien als Ausgangspunkt der nationalen Erweckung der slawischen Völker und der Donaumonarchie*. 9. *Herausgabe der Berichte der österr. Residenten Pleyer in Russland 1698–1719*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 185, koncept plánu na vznik samostatné *Forschungsgemeinschaft zur russischen Geschichte*.

1007 Archiv IWK, Arbeitsprogramm, podzim 1946.

1008 Kromě uvedených dvou to byli také Robert Lacroix, Robert Schwanke, Fritz Reinhöhl, Josef Karl Mayr, Friedrich Wilhelm Antonius. Viz HOCHEDLINGER, Michael – JUST, Thomas: „Diese Diebstähle sind einzig in der Geschichte aller Archive der Welt“. Die Affäre Grill 1951–1953. Ein Beitrag zur Personalgeschichte des Haus-, Hof- und Staatsarchivs zwischen 1. und 2. Republik. MIÖG 113, 2005, s. 380.

stupné fondy, ale ani ty materiály, které byly v rámci zákonné padesátileté lhůty nepřístupné. Jejich obsah mohl být politicky velmi výbušný a není vyloučeno, že mohly sloužit i k politickému boji. To jsou však jen domněnky, pro které neexistují pramenné doklady. Winter ve své nepublikované zprávě, kterou připravil na jaře 1948, zmiňoval mezi zkoumanými prameny policejní akta, zprávy rakouských vyslanců a residentů, rakouského ministerstva zahraničí a blíže neurčených informačních oddělení rakouské bezpečnosti.¹⁰⁰⁹ Skupina sepisovala o výsledcích výzkumu pravidelné měsíční zprávy a společně s fotokopii je zaslala do Akademie věd SSSR do Moskvy, která celý podnik financovala. Zdá se, že sovětská strana měla především zájem o materiály týkající se Lenina, Marxe a Engelse a jejich vlivu v Rakousku.¹⁰¹⁰ O dalších oblastech sovětského zájmu můžeme soudit z jedné analogie. Winter se brzy po příchodu do sovětské okupační zóny Německa zapojil také tam do podobné akce, jejímž úkolem bylo přestěhovat zpatky z válečných evakuačních úkrytů nejvýznamnější německý archiv (Tajný pruský státní archiv). V dopise plukovníkovi M. A. Poltavskému,¹⁰¹¹ se kterým spolupracoval ve Vídni, referoval v srpnu 1947 z Halle, že podobně jako ve Vídni i v Sasku-Anhaltsku, kde byl archiv dočasně uložen, bylo jeho úkolem vyhledávat materiál k rusko-německým vztahům v průběhu staletí.¹⁰¹²

Během pobytu ve Vídni publikoval jen drobnější práce. Příkladem je brožura o císaři Josefu II. a jeho reformách.¹⁰¹³ Ale snad více se zajímal o otázky, které souvisely s vlastním myšlenkovým vývojem. Katastrofa německé porážky způsobila v jeho myšlení otřes. Při hledání faktorů, které ji způsobily, dospěl k závěru, že jedním z hlavních viníků a vlastní válečnou příčinou byl vyhrocený německý nacionalismus. Označoval jej pojmem „romantický nacionalismus“. Stejný pojem používal pro představitele českého národního hnutí 19. století již během nacistické okupace v Praze. Ale co bylo nástrojem kritiky českého národního hnutí, nástrojem využívaným nacistickým okupačním aparátem k neutralizaci národního sebevědomí protektorátních obyvatel, to se ve Vídni stalo mezi levicovými intelektuály a politiky

1009 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript *Der Beginn der Arbeitsgemeinschaft: Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung* (1948).

1010 Lze uvažovat o možnosti, že Winter slíbil Sovětům napsat na základě rakouských materiálů monografickou práci o Leninovi. Winter později v NDR publikoval tematicky se z jeho díla zcela vymykající studii WINTER, Eduard: *Lenin-Erinnerungen in österreichischen Archiven*. *Zeitschrift für Slavistik* 2, 1957, s. 481–492.

1011 Moisej Anatoljevič Poltavskij, sovětský důstojník, vedoucí Winter ho označuje v korespondenci i vzpomínkách stále jako majora, ale působil již jako plukovník-poručík. K němu viz MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven*. Wien 2005, s. 475.

1012 ABBAW, *Pozůstalost Eduarda Wintera, Korespondence, Winterův koncept dopisu Poltavskému z 19. 8. 1947* (Halle).

1013 WINTER, Eduard: *Josef II. Von den geistigen Quellen und letzten Beweggründen seiner Reformideen*. Wien 1946.

nástrojem diagnózy německé nemoci. V nepublikované přednášce o „překonání romantického nacionalismu ve vědě“ Winter odmítl mystický, z časů romantismu pocházející pojem *Volksgeist* (národní duch) a s ním šmahem zavrhl i celou tradici německého dějepisectví 19. století od Rankeho přes Treitschkeho, a dokonce Lamprechta až do nedávné minulosti.¹⁰¹⁴ Principiálním východiskem německé historiografické tradice prý bylo romantické nacionální jádro, zrozené již v odporu proti Napoleonovi a v průběhu dějin stále znovu obnovované. V této tradici pokračovali historikové v Německu i v Rakousku také po první světové válce. Podle Winterova nového přesvědčení nedokázali přijmout výzvu výmarské demokracie a postavit základ dějepisectví na „nových, racionálních a kosmopolitních základech“, které Winterovi reprezentovali myšlenky Ernsta Troeltsche a Maxe Webera. „Německé dějepisectví bylo právě svým zásadním romanticky nacionálním zaměřením [...] jedním z nejdůležitějších předchůdců nacionálního socialismu, a je jedno, zdali to tak jednotliví historikové sami chtěli, nebo ne. Připojení Rakouska k Německu bylo myšlenkově podporováno snad všemi rakouskými historiky, dokonce i těmi, kteří byli později minulým režimem pronásledováni, protože všichni pili ze stejného pramene romantické nacionální ideje.“¹⁰¹⁵ Tak se Winter kriticky vyrovnal nenápadně i se svou minulostí, kterou pohřbily sutiny Hitlerovy říše. „Vlastenec-kou a lidskou povinností“ německých a rakouských historiků měla být podle jeho přesvědčení „nová zásadní orientace dějepisectví“, která se odvrátí od zhoubného *Volksgeistu* a najde cestu k „ideji lidství“ (*Menschheitsgedanke*). Přitom se nelze vyhýbat ani metodám „materialistického dějepisectví“, jehož klasická podoba (*klasische Klarheit*) prý pocházela od Stalina. Předmětem nových dějin již nebudou vládcí, státníci a učenci, ale sami producenti materiálních statků.¹⁰¹⁶ V jiné, pro IWK rovněž připravené přednášce s podobnou antinacionalistickou naléhavostí hovořil o dějinách Ruska a slovanských národů v jejich významu pro Rakousko. Winter zdůraznil, že nezbytným prvním krokem nové vědy musí být odvaha odvrátit se od sebestředného pohledu dovnitř vlastního národa, který jen podporoval nacionalistickou představu o civilizační nadřazenosti a civilizačním poslání německého národa, a nakonec vedl přes mnohá nedorozumění ke dvěma válkám. Rakouská věda prý potřebovala studovat druhé národy, aby jim porozuměla. Obzvlášť to prý platilo pro národy slovanské.¹⁰¹⁷

1014 Bolzano-Winter Archiv, nepublikovaný strojepis přednášky v rámci IWK s názvem *Überwindung des romantischen Nationalismus in der Wissenschaft: Romantik und Geschichte* (1946).

1015 Tamtéž: *Die deutsche Geschichtswissenschaft wurde gerade durch ihre romantische nationale Grundeinstellung, die sie nicht überwinden, eine der wichtigen Wegbereiterin des Nationalsozialismus, ob die einzelnen Historiker selbst es wollten oder nicht. Der Anschluss Österreichs an Deutschland ist wohl von allen österreichischen Historikern geistig unterstützt worden, selbst von jenen, die später von dem vergangenen Regime verfolgt wurden, da sie alle aus der gleichen Quelle des romantischen nationalen Gedankens getrunken hatten.* Německý text také obsahuje v překladu vynechanou pasáž.

1016 Tamtéž.

1017 Bolzano-Winter Archiv, rukopis *Die Geschichte Russlands und der slawischen Völker in ihrer*

Jako osobní přínos k léčbě této zhoubné německé nemoci připravil Winter pro nejširší veřejnost čítankový výbor z myšlenek Bernarda Bolzana.¹⁰¹⁸ Malou knížku nazval Bolzanův breviář a ze svého myšlenkového souputníka učinil v podtitulu socialistu v předbřeznovém Rakousku. Poněkud staromilský název nepřispíval později k prodejnosti publikace stejně jako okolnost, že Bolzanovo jméno široké rakouské veřejnosti nic neříkalo.¹⁰¹⁹ Editor připsal do úvodu vyznání, které lze směle označit za kvintesenci myšlenkového přerodu, který Winter od jara 1945 prodělal. *Sozialismus und Christentum sind die Kräfte, die das Chaos in Europa überlebten, und ist es sicherlich eine Schicksalsfrage erster Ordnung, daß diese beiden Kräfte nicht gegeneinander, sondern miteinander an den so schweren Neuaufbau schreiten.*¹⁰²⁰

Knížka malého formátu vyšla ve Vídni v listopadu 1947. Winter se jí loučil s Rakouskem.¹⁰²¹

Historik východoevropských dějin v komunistickém Německu

Winterova pozice ve Vídni přes všechnu vynaloženou snahu a zvýšenou vědeckou aktivitu nedávala naději na vytvoření dlouhodobé a stabilní pozice na univerzitě. Když se v létě 1946 Winter dozvěděl od svého bratra Gustava, který bydlel po vynuceném odchodu z Československa v Halle v Sasku, že berlínské úřady v sovětské okupační zóně vyzvaly bývalé profesory pražské Německé univerzity, kteří nebyli členy NSDAP, aby se přihlásili o místo, neváhal ani okamžik. Na konci července 1946 zaslal vlastní žádost do Berlína.¹⁰²² Stejně jako ve Vídni přitom popřel, že by byl kdykoliv členem NSDAP. Hledal místo na Katedře východoevropských dějin nebo v nějakém „badatelském ústavu pro novější dějiny, obzvláště východní Evropy nebo slovanských národů“.¹⁰²³

Bedeutung für Österreich. Blíže viz NĚMEC: Eduard Winter (1896–1982), s. 644.

1018 WINTER, Eduard (ed.): Bolzano-Brevier. Sozialistische Betrachtungen aus dem Vormärz. Wien 1947.

1019 Bolzano-Winter Archiv, pořadač Korrespondenz, dopis A. Kaunitz-Wiesenburga Winterovi z 30. 11. 1947 (Wien): *Der Name Bolzano ist weiteren Kreisen eben noch unbekannt, und das Wort ‚Brevier‘ mag die gegenwärtigen Käuferschichten eher abgestoszen haben.*

1020 Pro názornost jsem ponechal v původním německém znění. Tamtéž, s. 5. Text dál pokračoval: *Es scheint deswegen an der Zeit, die Worte des einzigen, zu Unrecht vergessenen Sozialutopisten des österreichischen Vormärzes, Bernard Bolzano, [...] wieder zum Klingen zu bringen.*

1021 Winter se na poslední fázi přípravy knihy v tisku již nepodílel. O vydání publikace pečoval ve Vídni Adolf Kanitz-Wiesenburg, který Wintera informoval, že knížka byla právě vydána. Bolzano-Winter Archiv, pořadač Korrespondenz, dopis A. Kaunitz-Wiesenburga Winterovi ze 7. 11. 1937 (Wien).

1022 Archiv Humboldtovy univerzity v Berlíně (= AHU), Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter dne 25. 7. 1946 na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands (Vídeň). Konkrétní dotazník zaslal z Vídně 8. 9. 1946 dopisem do úřadu Zentralverwaltung für Volksbildung v sovětské okupační zóně. Materiály archivu Humboldtovy univerzity velmi dobře využil do podrobné analýzy GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker.

Z univerzity v Lipsku odpověděli na Winterův návrh až o mnoho měsíců později odmítavým stanoviskem. Jejich prioritou byla profesura novověkých dějin. S ohledem na Winterovy publikované práce, v nichž ruské dějiny podle jejich názoru měly jen okrajový význam proti pracím z dějin starého Rakouska a napojených zemí, se navíc domnívali, že pro východoevropské dějiny Winter není úplně nejvhodnějším kandidátem.¹⁰²⁴ Na univerzitě v Berlíně vzali Winterův dotaz na vědomí. Protože se však tady na univerzitu vrátil Otto Hoetzsch, dlouholetý profesor východoevropských dějin, byla Winterovi sdělena určitá naděje jen v případě, že by svou práci starý profesor již nemohl vykonávat.¹⁰²⁵

Avšak téměř okamžitě a pozitivně zareagovala univerzita v Halle. Vyšla tím současně vstříc požadavku ústředních německých úřadů, aby v rámci učebního plánu historie byla zohledněna „důležitost“ východoevropských dějin.¹⁰²⁶ Příznivou roli v celé záležitosti sehrál opět Winterův bratr, který posledního července osobně jednal na rektorátu s děkanem filozofické fakulty.¹⁰²⁷ Winter měl vyplnit osobní dotazník, po jehož obdržení¹⁰²⁸ děkan jen s několikadenním prodlením požadoval zřízení nového ordinariátu východoevropských dějin s Winterem jako jediným kandidátem na profesorské místo.¹⁰²⁹ Nečekaně rychle, již 11. listopadu 1946, bylo místo schváleno saským zemským prezidentem a Winter byl jmenován řádným profesorem univerzity v Halle.¹⁰³⁰ Nicméně jmenovací dekret, který mu umožnil získat potřebné vízum, mu do Vídně byl zaslán teprve počátkem března následujícího roku.¹⁰³¹ Podmínky jmenování byly velice dobré. Ke slušnému platu byl Winterovi ve válkou málo poničeném městě přislíben byt a byl zařazen do nej-

1023 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter dne 25. 7. 1946 na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands (Vídeň).

1024 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, rektor lipské univerzity na úřad Deutsche Zentralverwaltung für Volksbildung in der sowjetischen Besatzungszone dne 23. 12. 1946 (Lipsko).

1025 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, E. Meyer Winterovi 12. 8. 1946.

1026 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, děkan filozofické fakulty na úřad Deutsche Zentralverwaltung dne 25. 9. 1946.

1027 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, bratr Gustav Winterovi 1. 8. 1946 (Halle).

1028 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winterův dopis s dotazníkem 8. 9. 1946 (Vídeň).

1029 Tamtéž, děkan filozofické fakulty na úřad Deutsche Zentralverwaltung dne 25. 9. 1946. Záležitost byla projednána a nadšeně přijata na zasedání fakulty 21. 9. 1946. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, bratr Gustav Winterovi 22. 9. 1946 (Halle).

1030 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, prezident saské provincie Winterovi 11. 11. 1946. Již během října 1946 byl Winter vyzván, aby se v Halle osobně představil. Ten začal ve Vídni podnikat kroky, které by mu umožnily cestu do sovětské okupační zóny v Německu. Tamtéž, Winter na úřad Zentralverwaltung für Volksbildung am 23. 10. 1946 (Vídeň).

1031 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, Winter kurátorovi univerzity v Halle dne 5. 4. 1947 (Vídeň). Ověřený opis jmenovacího dopisu s datem 1. 3. 1947 se nalézá v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 899. Zaslán byl Winterovi do Vídně 11. 3. 1947.

vyšší třídy pro přiděl potravinových lístků.¹⁰³² Přesto trvalo ještě několik týdnů, než Winter konečně opustil Vídeň, na jejíž univerzitě v té době konečně figuroval rovněž *primo loco* v návrhu na nového ordináře východoevropských dějin.¹⁰³³ Jakkoliv by byl raději zůstal ve Vídni, potvrzení informací o jeho členství v NSDAP a aktivní kolaboraci s okupačními úřady za války mu získat vídeňskou profesuru naprosto znemožnilo. Halle se tak stalo prvním městem v sovětské okupační zóně, jejíž univerzita po válce otevřela obor východoevropských dějin.

Proč se Winter ucházel od konce války o místo výhradně v oblastech, které byly pod správou sovětských okupačních vojsk? Nechci zcela ignorovat oficiální vysvětlení z autobiografie, že byl od liběchovského setkání se sovětskou armádou okouzlen osobní přátelstvosť Rusů a proletářským internacionalismem, ale to hrálo spíše roli pozdějšího sebe-legitimizačního vysvětlení pro samotného Wintera. Je spíše zřejmé, že okamžitě pochopil důležitost sovětského vítězství a jeho důsledky pro politickou proměnu střední Evropy. Jeho odhad, že politický řád ve střední Evropě bude v případě německé porážky určovat komunistická velmoc SSSR, byl důsledkem střízlivého zhodnocení situace. V soukromí mezi vídeňskými přáteli a nejbližšími spolupracovníky z IWK o tom hovořil velmi otevřeně. Potvrzuje to jeho korespondence s jedním z vídeňských přátel, který po československém únoru 1948 ocenil, že se naplnil Winterův předpoklad postupné komunistické dominance ve střední Evropě. „Právě vy byste neměl být překvapen z veletoce v Československu; leží přece na linii, kterou jste stále rozeznával a vyzvedával již v událostech poválečné doby. Analogického průběhu u nás [v Rakousku] se vlastně neobávám.“¹⁰³⁴ Tomuto předpokladu se Winter od počátku přizpůsoboval a v jeho rámci usiloval pokračovat v započatých výzkumech.¹⁰³⁵ Očekával také, že po válce stoupne na důležitosti badání o ruských a sovětských dějinách, a projekty v tomto

1032 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, rodinná korespondence, Gustav Winter Marii Winterové 25. 3. 1947.

1033 Winter to sděloval z Vídně rektorovi univerzity s tím, že přesto doufá být nejpozději počátkem května v Halle. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, Winter kurátorovi univerzity v Halle dne 5. 4. 1947 (Halle).

1034 Dr. Kanitz-Wiesenberg, Vídeň 15. 3. 1948, píše o politických událostech v Československu v únoru 1948: *Gerade Sie dürften über den Umschwung in der Tschechoslowakei nicht überrascht gewesen sein; liegt er doch auf einer Linie, die Sie immer schon in den Ereignissen der Nachkriegszeit erkannt und herausgehoben haben. Ein analoges Vorkommnis bei uns fürchte ich eigentlich nicht. Es genügt, dass die Prager Geschehnisse die längst schon erkennbare Unmöglichkeit für Österreich unterstrichen haben, zu einer normalen Existenz (für die der Staatsvertrag das äussere Symbol und die Vorbereitung wäre) zurückzufinden, solange die gegenwärtigen weltpolitischen Spannungen auch nur andauern. In Wirklichkeit verschärfen sie sich ständig, nicht zuletzt infolge der egoistischen Verblendung der in USA führenden Kreise.* Viz Bolzano-Winter Archiv, korespondence, Ordner 1938–1958, Kanitz-Wiesenberg Winterovi 15. 3. 1948 (Vídeň).

1035 Výhodné pro něj do jisté míry bylo, že se již před několika lety rozhodl soustředit na dějiny snah o církevní unii ve východní Evropě. V jednom z pozdějších dotazníků do Halle svou odbornou specializaci popsal poměrně přesně jako zkoumání duchovních a politických předpokladů církevní unie ve východní Evropě a k tomu vztah Ruska k „německé říši“ a Rakousku. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, osobní dotazník, 5. 4. 1946 (Vídeň).

směru slibovaly nemalou podporu především v oblastech okupovaných Rudou armádou. Naději posiloval rovněž vírou, že s novou historickou epochou, která podle jeho názoru začínala vítězstvím SSSR, bude postavení vědce – údajně jako v SSSR – podporované a honorované.¹⁰³⁶ Byl v tom tedy notný kus vědecko-kariérního pragmatismu. Vyjádření z července 1946 proto nepovažují za formální, když Winter napsal, že je přesvědčen, „že právě učební a badatelská činnost na nějaké univerzitě v sovětské zóně Německa bude zvlášť úspěšná“.¹⁰³⁷

Přitom však nelze opomenout Winterův konfliktní vztah ke katolické církvi. Více než oprávněná je domněnka, že pro exkomunikovaného kněze, odmítajícího přijmout před 2. vatikánským koncilem velmi přísný proces laicizace, byl jedním z rozhodujících důvodů, proč hledat podporu u politické moci. Na jedné straně Winter považoval za důležité, aby se mohl dál věnovat kritice politické role katolické církve, jak bylo zřejmé především z jeho bádání o vztahu papežství a Ruska.¹⁰³⁸ Na druhé straně to byla právě katolická církev, která ve Vídni upozorňovala na Winterovu pronacistickou minulost. Dalo se předpokládat, že v protestantském Německu, spravovaném sovětskými okupačními orgány, bude mít katolická církev na jeho jmenování mnohem menší vliv než v katolickém Rakousku. Sověti i rakouští komunisté si této okolnosti byli také dobře vědomi. Pozdější přední východoněmecký historik Leo Stern upozorňoval v září 1946 v dobrozdání o Winterově „upřímném charakteru“ a „pokrokovém myšlení“ do Berlína, že katolická církev údajně Winterovi kvůli tomu, že se oženil, stavěla do cesty všemožné překážky. Bylo se prý dokonce možné obávat, „že my [levicové kruhy] ho nebudeme moci udržet při tom kurzu, který dnes vládne v Rakousku“.¹⁰³⁹ S doporučením sovětské okupační správy v Německu a její podporou se bez obtíží dostal do Halle.¹⁰⁴⁰

1036 *Das bürgerliche Zeitalter ist schon vorüber. Wissenschaft und Forschung werden von der Sowjetunion hochgeschätzt. Gelehrte, Professoren beziehen Lebensmittelkarte ein bei fünf Stufen.* WINTER: Mein Leben, s. 171.

1037 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter na úřad Zentralstelle für Hochschulwesen in der sowjetischen Zone Deutschlands dne 25. 7. 1946 (Vídeň). Citováno rovněž u GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 44.

1038 Když zasílal v lednu 1947 ve Vídni mj. Poltavskému ze sovětských okupačních orgánů materiály z činnosti v letech 1938–1945 k posouzení jejich nacistického charakteru, připsal v doprovodném dopise: *Alle meine Werke kämpfen gegen den für Fortschritt der Menschheit gefährlichen reaktionären politischen Katholizismus. Ich ging deswegen der für den Fortschritt kämpfenden Roten Armee trotz aller gegenteiligen Weisungen entgegen und bot der fortschrittlichsten Macht der Welt, der Sowjetunion, meine Forschungskräfte an.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, koncept Winterova dopisu Poltavskému ze 17. 1. 1947. O několik let později, 13. května 1953, si Winter zapsal do deníku: *Den Kampf gegen die Kirche will man in der DDR nicht. Es wird die Unterscheidung gegen die Kirche als religiöse Angelegenheit und als politische Wirkkraft betont. Ich bin gegen eins, aber umso mehr gegen zwei [...]. Und das war der Grund meines Weges in das sowjetisch besetzte Deutschland. Hier ist doch eine Gemeinschaft des Kampfes deutlich, der von Bedeutung ist im Kampf für den Fortschritt in der Welt.* WINTER: Erinnerungen, s. 89.

1039 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Stern na úřad Zentralverwaltung für Volksbildung in der sowjetischen Besatzungszone dne 21. 9. 1946 (Vídeň).

1040 BStU, MfS, 12253/92, opis dopisu úředníka Deutsche Verwaltung für Volksbildung v sovětské okupační zóně (Dr. Maikowski) ústředně SMAD, oddělení Volksbildung z 15. 7. 1947: *Wir halten Pro-*

Faktor „vítězství“ SSSR ve válce s Německem vyvolal opravdovou vnitřní revizi dosavadních postojů. V příklonu k proletářskému nacionalismu viděl pro sebe Winter cestu ze slepé uličky nacionalistického běsnění předcházejících let. V příklonu k slovanskému Východu, představovanému Sovětským svazem, Winter viděl jedinou cestu pro přežití německého národa.¹⁰⁴¹ Domníval se, že pouze radikální proměnou vztahu k Východu se německé společnosti podaří zbavit se tíhy svých dějin. „Vidět jasně význam Východu je pro Němce existenční otázkou prvního řádu“, napsal v září 1948 v dopise své někdejší pražské asistentce s vysvětlením, že právě z toho důvodu prý odešel do sovětské okupační zóny.¹⁰⁴² Jeho postoj se podobal náboženské konverzi. Ztotožnil se s ním jako s životním principem, který důsledně prosazoval až do konce života.¹⁰⁴³ Nové přesvědčení podporovaly činy. Ve Vídni se angažoval ve Společnosti pro podporu kulturních a hospodářských kontaktů se SSSR (*Gesellschaft zur Förderung kultureller und wirtschaftlicher Kontakte mit der UdSSR*), jejíž pomocí se sovětská vojenská správa ve Vídni snažila vylepšit obraz SSSR v rakouské společnosti.¹⁰⁴⁴ Brzy po příjezdu do Halle se podílel na založení Společnosti pro studium kultury Sovětského svazu (*Gesellschaft für das Studium der Kultur der Sowjetunion*), která měla plnit podobnou funkci v sovětské okupační zóně Německa. Z ní se později stala pod názvem Společnost německo-sovětského přátelství (*Gesellschaft für deutsch-sowjetischen Freundschaft*, dále GDSF) jedna z nejmasovějších organizací NDR.¹⁰⁴⁵ Winter se stal v době svého působení

essor Winter hiernach politisch für tragbar, sachlich für hochqualifiziert und befürworten daher die vom Volksbildungsministerium in Halle ausgesprochene Berufung. Professor Winter ist inzwischen mit Unterstützung der sowjetischen Militäradministration in Halle eingetroffen und hat seine Tätigkeit aufgenommen.

1041 V tomto duchu se nesl jeho příspěvek na mírovém kongresu ve Vašavě v roce 1950. Winter zde vystupoval z titulu rektora univerzity v Halle. V mírovém hnutí se Winter angažoval později ještě několikrát. Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 537, text přednášky (nebo jejího konceptu?) *Der Kampf um den Frieden als nationale Aufgabe*.

1042 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Průklepy a koncepty odeslaných dopisů, průklep dopisu Helle Armsen z 10. 9. 1948: *Die Bedeutung des Ostens klar sehen, ist für die Deutschen eine Existenzfrage erster Ordnung*.

1043 Srov. Winterův zápis z léta 1977 pod názvem *Nationale Kämpfe und ihre Überwindung*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, *Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens*, in *Fragmenten*, s. 206.

1044 V červnu 1945 se konstituovala Rakousko-sovětská společnost, zřejmě pod přímým vlivem sovětských okupačních vojsk, konkrétně 7. politického oddělení 3. ukrajinského frontu. Viz MUELLER, Wolfgang: *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945–1955*. Wien, Köln, Weimar 2005, s. 101–102, a viz dokumenty MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven*. Wien 2005, s. 477, 491, 501, 531, 535–543.

1045 Ke společnosti viz HARTMANN, Anneli – EGDELING, Wolfram: *Die Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft. Zum Aufbau einer Institution in der SBZ/DDR zwischen deutschen Politzwängen und sowjetischer Steuerung*. Berlin 1993 a stručně AGETHEN, Manfred: *Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft (DSF)*. In: EPELMANN, Rainer – MÖLLER, Horst – NOOKE, Günter – WILMS, Dorothee (eds.): *Lexikon des DDR-Sozialismus*. Berlin 1998, s. 248–249.

Winterův drobný portrét od neznámého autora, zveřejněný při příležitosti Winterových 65. narozenin ve východoněmeckém denním tisku (Berliner Zeitung z 16. 9. 1961)

v Halle dokonce prvním zemským předsedajícím společnosti v zemi Sasko-Anhaltsko. Po přechodu do Berlína se koncentroval téměř výhradně na historický výzkum. I tak vedl na Humboldtově univerzitě vysokoškolskou skupinu GDSF a patřil do ústředního vedení s podstatným vlivem na organizování vědeckých aktivit společnosti.¹⁰⁴⁶

Hlavnímu úkolu, kvůli kterému byl do Halle povolán, se plně mohl věnovat jen rok, protože ho nový akademický senát 29. července 1948 zvolil rektorem univerzity.¹⁰⁴⁷ Winter přes mnohé těžkosti vydržel na přání představitelů okupační Sovětské vojenské správy (*Sowjetische Militäradministration in Deutschland*, dále SMAD) a ministerstva školství v rektorském úřadě přes dvoje další volby až do února 1951. Jako poslední nestranický rektor v Halle napomohl svým kompromis vždy hledajícím přístupem k socialistické reformě univerzity.¹⁰⁴⁸ Svou pozici prý cítil spíše někde mezi frontami, tedy mezi skupinou profesorů odmítající komunistický vliv a jeho reformy, omezující tradiční akademické svobody, a skupinou komunistických přívrženců. Univerzitní organizace SED s některými jeho rozhodnutími zřejmě nebyla

1046 K tomu viz protokoly z let 1948–1951 pro Halle a různé spisové materiály z let 1952–1961 pro Berlín v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 404 – W 409.

1047 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Winter do úřadu sovětské vojenské správy (SMAD) v Sasku-Anhaltsku dne 3. 8. 1947.

1048 Posudek z období rektorátu zmiňuje jeho *enge Zusammenarbeit mit dem Landesvorstand der Partei*. BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, Beurteilung über den derzeitigen Rektor der Universität Halle, Eduard Winter.

spokojena, avšak představitelé režimu jeho rektorské působení hodnotili ze své perspektivy jen pozitivně.¹⁰⁴⁹

Atmosféra a klima průmyslového města Halle se však nezamlouvaly manželce Marii, uvylké na alpské vrcholky.¹⁰⁵⁰ Také Winter ještě před tím, než byl zvolen rektorem univerzity, uvažoval o lepších badatelských podmínkách a možném přestěhování buď na univerzitu do Jeny,¹⁰⁵¹ nebo do Berlína,¹⁰⁵² kde se na Humboldtově univerzitě uvolnilo po smrti profesora Hoetzsche místo ředitele semináře východoevropských dějin. Ačkoliv mu kvůli náročnosti rektorského úřadu nezbývalo mnoho času ani na budování semináře východoevropských dějin v Halle, přislíbil vést od podzimu 1949 jako hostující profesor na berlínské Humboldtově univerzitě přednášku k moderním ruským dějinám.¹⁰⁵³ To byl první signál, že dochází k vážnému jednání o případném povolání na nejdůležitější německou univerzitu v sovětské okupační zóně. V březnu 1949 dospělo jednání již tak daleko, že Winter byl radou filozofické fakulty vzhledem k dlouhodobému nedostatku jiných vhodných kandidátů navržen jako jediný kandidát na místo řádného profesora východoevropských dějin.¹⁰⁵⁴ Ministerstvo lidové výchovy NDR (*Volksbildungsmi-
nisterium der DDR*) souhlasilo teprve po dlouhých osmi měsících.¹⁰⁵⁵ Oficiálně byl na berlínskou univerzitu povolán 14. dubna 1950.¹⁰⁵⁶ Po čtyřech letech tak byla obsazena i nejtradičnější a nejvíce exponovaná Katedra východoevropských dějin v Německu. Přesto byl Winterův berlínský nástup odložen ještě o několik dalších měsíců kvůli třetímu zvolení rektorem v Halle, a než byly splněny všechny podmínky pro přestěhování Winterovy početné rodiny.¹⁰⁵⁷

1049 *In der Universität einflussreiche SED Fraktionen sind mit meiner Tätigkeit als Rektor nicht zufrieden.* Toto Winter uvedl jako jeden z argumentů proti svému znovuzvolení rektorem. Tamtéž, Vortrag an den Herrn Minister Schallock Halle über die Rektoratswahl an der Universität in Halle am 8. November 1950. Politický posudek z 6. 12. 1951 nicméně říkal: *Die politische Einstellung von Prof. Dr. Dr. [sic] Winter zur Deutschen Demokratischen Republik ist positiv. In seiner Tätigkeit, vor allem als Rektor der Universität Halle, hat er sich politisch für uns festgelegt.*

1050 Winter to zmínil jako důvod případného odchodu z Halle na univerzitu do Jeny v dopise historikovi Griewankovi I. 12. 1947. Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 49–50.

1051 Tamtéž.

1052 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept Winterova dopisu Steinitzovi z 13. 7. 1948.

1053 První rozhodnutí pozvat Wintera přednášet na Humboldtovu univerzitu již v zimmím semestru 1948/1949 padlo v srpnu 1948, ale to kvůli převzetí rektorátu nebylo možné naplnit. Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 51.

1054 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, děkan Meusel úřadu Deutsche Verwaltung für Volksbildung dne 25. 3. 1949 (také tamtéž, sv. 3, s. 83).

1055 Tamtéž, Ministerium für Volksbildung děkanovi Meuselovi dne 15. 7. 1849.

1056 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, jmenovací dopis ministra Wandela (Ministerium für Volksbildung).

1057 Tamtéž, Winter děkanovi Filozofické fakulty Humboldtovy univerzity dne 30. 11. 1949. Winter požadoval pro svou sedmičlennou rodinu (včetně vychovatelky) dostatečně velký byt. Také Winterův plat byl vyřešen odlišným způsobem než u jiných profesorů. Winter jako rakouský státní občan uzavíral

Zatímco byla okamžitě započata výstavba semináře a opětovně uspořádání seminární knihovny, jež v prvním roce podobně jako v Halle leželo především na bedrech asistenta Mühlpfordta, setrval Winter až do února 1951 v rektorském úřadě v Halle. Činnost v Berlíně převzal v plném rozsahu teprve od letního semestru téhož roku. Aby se mohl konečně přestěhovat natrvalo do Berlína, zajistil mu Státní sekretariát pro vysoké školství (*Staatssekretariat für Hochschulwesen*) urychlené přidělení rodinného domu v nově stavěné čtvrti pro režimní inteligenci v Pankově.¹⁰⁵⁸

Reorganizaci berlínského semináře Winter programově směřoval proti „imperialistické“ tradici jeho zakladatelů. Po dalších jedenáct let až do emeritování k 1. září 1962¹⁰⁵⁹ ho oficiálně vedl v linii německo-sovětského přátelství a oficiální metodologie historického materialismu.¹⁰⁶⁰ Seminář byl od zimního semestru 1951/52 přejmenován na Ústav dějin národů SSSR (*Institut der Geschichte der Völker der UdSSR*). Ve vlastních pracích aplikoval předepsanou metodologii východoněmeckého dějepisceví spíše jen nominálně a formálně. Přinejmenším v posledních letech jeho univerzitního působení však ústavní stranická buňka kritizovala jeho způsob vedení, hodlala potírat „liberalistické nálady“, chtěla prosadit aktuálnější historická témata především z dějin po roce 1917 (např. badatelský seminář o „východním bádání“), a také usilovala více zapojit do vedení stranické zástupce.¹⁰⁶¹ Avšak ani po svém emeritování se Winter neodpoutal od svého univerzitního místa a až do podzimu 1966¹⁰⁶² na zvláštním smluvním základě řídil komisařsky celý institut a jeho vědecké projekty dál. Přímo mu podléhala rovněž Pracovní skupina pro dějiny vatikánské politiky ve střední a východní Evropě (*Arbeitsgemeinschaft Geschichte der Politik des Vatikans in Mittel- und Osteuropa*).¹⁰⁶³

Hlavní přednáškou ústavu byly průřezové dějiny Ruska od středověkých počátků do současnosti. Winter se ve výkladu pokoušel podle posudku z roku 1951 „o pokrokovou interpretaci ruských dějin“, které dováděl ve výkladu do roku

pravidelně se státním sekretariátem pro vysoké školství zvláštní pracovní smlouvu, v níž měl např. zajištěny speciální podmínky pro bádání a ulehčeny výjezdy do ciziny. Podle Mühlpfordta Winter zůstával v Halle, aby mohl dokončit studium dokumentů z archivu nadace A. H. Franckeho, na jejichž základě potom napsal první knihy v NDR. MÜHLPFORDT: Эдуард Винтер, s. 118.

1058 Tamtéž, správní ředitel Humboldtovy univerzity 7. 6. 1951. U adresy stavěného domu bylo v materiálech (s. 35) uvedeno *Intelligenz-Siedlung*.

1059 Tamtéž, kádrové oddělení univerzity Winterovi dne 15. 6. 1962.

1060 THOMAS, Ludmila: Die Ostberliner Forschungen zur Geschichte Rußlands nach 1945. In: DAHLMANN, Dittmar (ed.): Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Stuttgart 2005, s. 175.

1061 BStU, 12240/92, sv. 4, společné jednání stranické skupiny Ústavu dějin národů SSSR a oddělení pro dějiny imperialistického východního bádání (*Ostforschung*) dne 26. 4. 1962.

1062 Viz GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 52.

1063 Winter byl oficiálně jmenován 30. 3. 1963 vedoucím této *Arbeitsgemeinschaft*.

1861.¹⁰⁶⁴ Tuto hranici údajně jen zřídka překročil a když tak učinil, končil rokem 1917.¹⁰⁶⁵ Výklad soudobých dějin od zrušení nevolnictví až do současnosti, který se v šedesátých letech stal jediným povinným historickým předmětem studentů slavistiky, převzal jeden z jeho prvních berlínských žáků, člen SED Günther Rosenfeld.¹⁰⁶⁶ Přednášky někdy i v době ordinářovy přítomnosti v Berlíně vedli asistenti, kteří se jinak podíleli na jejich materiálové přípravě.¹⁰⁶⁷ Winter se především realizoval v badatelských seminářích, které úzce souvisely s jeho aktuálními badatelskými projekty a během nichž byli studenti historie úzce zasvěceni a zapojeni do práce na jeho tématech. Historikové vzešli z Winterovy „školy“ vytvořili „jednu větev marxisticko-leninského dějepisectví“¹⁰⁶⁸ a v následujících desetiletích dominovali východoněmeckému bádání o východní Evropě (např. C. Grau, G. Rosenfeld, H. Schützler, M. Zeller, H. Lemke, U. Lehmann, L. Richter, H. Graßhoff v Berlíně, G. Mühlpfordt a E. Donnert v Halle, J. Mai v Greifswaldu a pro dějiny papežství H. Mohr v Postupimi).¹⁰⁶⁹

Úspěch na ostří přízně

Přestože Winter profesuru získal poměrně snadno, plně se prosadil v NDR až v roce 1955, kdy se stal v Berlíně řádným členem Německé akademie věd, nejvýznamnější výzkumné instituce ve východoněmeckém režimu. Pak následovala dlouhá řada úspěchů. O rok později obdržel Národní cenu NDR 2. třídy za tři rychle po sobě vydané práce, které vystavěl na materiálech z archivu nadace A. H. Franckeho v Halle.¹⁰⁷⁰ Národní cena byla udělována předním východoněmeckým učencům, jejichž vztah k lidovědemokratickému režimu s monopolem SED byl prezentován

1064 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, posudek na Wintera z 6. 12. 1951.

1065 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 56.

1066 Tamtéž. G. Rosenfeld byl členem SED a po Winterově odchodu do důchodu převzal vedení celého ústavu.

1067 V roce 1951 a 1952 byla příprava přednášky rozdělena mezi Rosenfelda, Maie, Hoffmanna, Lemkeho, Baumhauera. Podrobný, ručně psaný koncept přednáškového cyklu z ruských dějin do poloviny 19. století je uložen v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 215. Zde je také uložen starší koncept podobné čtyřsemestrální přednášky z Halle (*Prospekt der osteuropäischen Geschichte an der Universität Halle*), který ovšem v posledním semestru sahal až do přítomnosti, tedy od roku 1917 do doby po druhé světové válce.

1068 GRAU: Eduard Winter, s. 364.

1069 Tamtéž.

1070 Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert. Berlin 1953; Die Pflege der west- und südslawischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslawischen Völker. Berlin 1954; Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition. Berlin 1955. Všechny tři práce byly vydány v ediční řadě Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften (sv. 2, 5, 7).

jako příkladný. Před Winterem ji obdrželi třeba straničtí historikové Alfred Meusel z Humboldtovy univerzity v roce 1953 a Leo Stern z Halle v roce 1955.¹⁰⁷¹ Winter mezi nimi představoval prvního historika z původně „buržoazního prostředí“ a sloužil tak režimu k propagaci své údajné nadstranickosti a pokrokovosti. K šedesátým narozeninám v roce 1956 byl Winterovi připraven objemný svazek prací žáků, kolegů a přátel.¹⁰⁷² Téhož roku se stal členem redakční rady *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*,¹⁰⁷³ ústředního orgánu východoněmeckého dějepisectví, který si dával za cíl vystavět nové dějepisectví na základech marxismu-leninismu.¹⁰⁷⁴ Zapojení do akademie věd mu umožnilo rozvinout organizaci bádání ve velkém rozsahu, jejíž výsledky vyvolaly pozornost také za hranicemi východoněmeckého státu. V roce 1961 byl za to znovu oceněn jedním z nejvyšších státních vyznamenání NDR.¹⁰⁷⁵

S oceněními přicházelo také hlubší zapojení do vědního aparátu režimu a funkce v organizačních strukturách východoněmeckého dějepisectví. Stal se prvním vicepresidentem Německé společnosti historiků (*Deutsche Historiker-Gesellschaft*), instituce, která byla vytvořena z nařízení SED, aby oddělila marxistické historiky v NDR od jejich západoněmeckých kolegů sdružených dosud ve společné organizaci německých historiků. Byl také jedním z členů Národního komitétu historiků NDR (*Nationalkomitee der Historiker der DDR*).¹⁰⁷⁶ Nejvyšší orgány SED si jeho ochoty přebírat funkce ve stranicky ovládaném aparátu východoněmecké vědy velmi cenily, neboť si uvědomovaly, že loajálním chováním „se svým věhlasem učence“ pomáhal „určité buržoazní kruhy inteligence úžeji spojovat s naší republikou“.¹⁰⁷⁷

1071 Zur Verleihung eines Nationalpreises an Prof. Dr. Alfred Meusel. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 755–758. Ke Sternovi viz HELLMANN, Manfred (ed.): *Osteuropa in der historischen Forschung der DDR*. Sv. 1, Düsseldorf 1972, s. 26.

1072 *Deutsch-slawische Wechselseitigkeit in sieben Jahrhunderten*. Festschrift für Eduard Winter. *Gesammelte Aufsätze*. Berlin 1956.

1073 GRAU: Eduard Winter, s. 363. Nezdá se, že by Winterův vliv byl v rámci výsledků časopisu přinejmenším v první fázi nějak významný. V prvním, programovém ročníku figurovalo jeho jméno pouze u krátkého nekrologu sovětského historika B. D. Grekova, medievisty, kterého Winter vyzdvihl mimo jiné jako zásadního kritika Pokrovského školy a také teorie vikingského původu vládců staré Rusi (*Warägertheorie*). WINTER, Eduard: Zum Andenken an B. D. Grekov. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 828–832.

1074 Viz Vorwort zum Erscheinen. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953: *Die Grundlage dieser neuen deutschen Geschichtswissenschaft kann nur der Marxismus-Leninismus sein, diejenige Theorie, die die Wirklichkeit richtig darstellt und die deshalb [...] die Bewährung am Kriterium der Praxis des gesellschaftlichen Lebens bestanden hat und besteht*. Jako vydavatelé byli uvedeni A. Meusel, Leo Stern a H. Kamnitzer.

1075 V roce 1961 obdržel Winter Vlastenecký záslužný řád ve stříbře (*Vaterländische Verdienstorden in Silber*). Návrh na udělení vypracovali spolupracovníci Winterova univerzitního ústavu, podepsán byl G. Rosenfeld. AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 1, Vorschlag des Instituts für Geschichte der Völker UdSSR zur Verleihung des Vaterländischen Verdienstordens für Prof. Dr. Eduard Winter, 7. 3. 1960 (Berlin). Stejně vyznamenání nejvyšší kategorie (*Vaterländische Verdienstorden in Gold*) Winter obdržel k 85. narozeninám v roce 1981.

1076 GRAU: Eduard Winter, s. 363.

1077 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, Vedoucí odd. vědy Hornig k Winterovu vyznamenání,

Vedle Fritze Röriga, Heinricha Sproemberga a Karla Griewanka tak byl Winter oficiálně vnímán jako nejvýznamnější představitel „buržoazního“ dějepisectví, který přispěl k rozvoji marxistického dějepisectví v NDR. Slovy režimního historiografa počátků východoněmeckého dějepisectví z nich ze všech právě on „snad nejkonsekventněji politicky a ideologicky rozvíjel svazek s marxistickými silami do pevného bojového společenství“.¹⁰⁷⁸

Na první pohled přímočarý kariérní vzestup mezi „průkopníky dějepisectví NDR“ však byl mnohem klikatější, než by se zdálo. Winter musel neustále usilovat o podporu mocenských kruhů komunistického státu. Politické posudky oceňovaly jeho „vynikající faktografické vědění“, které ovšem jako „veskrze buržoazní vědec“ dokázal vyhodnocovat „pouze zčásti a i pak jen formálně“ pomocí marxismu-leninismu.¹⁰⁷⁹ Přístup k politickému zřízení NDR býval označován jako pozitivní, ačkoliv pozorovatelům neuniklo, že se stranickými a státními orgány jednal „úzkostlivě opatrně“, snažil se „nevystupovat nepřijemně a velmi se obáv[al] kritiky“.¹⁰⁸⁰ Podobně se choval podle negativního a pohrdavě formulovaného posudku z prosince 1952 rovněž na Filozofické fakultě Humboldtovy univerzity. Autor posudku v jeho činnosti ale nedokázal najít žádné „pochybné momenty“.¹⁰⁸¹ Winter prý navštěvoval veřejné schůze a shromáždění SED, na něž byl pozván, ale na rozdíl od mocného postavení rektora v Halle, které mu údajně umožnilo intrikovat u vlivných lidí ve svůj prospěch, nesnažil se v Berlíně hrát žádnou velkou roli a jen zřídka navštěvoval zasedání fakulty. Také kontakty s profesními kolegy udržoval jen minimální kromě kontaktu se svými asistenty, kteří jediní věděli o jeho krocích. Toto opatrné chování šlo údajně až tak daleko, že „[Winter] nepodnikal nic, aniž by si dopředu nějak nezjistil názor strany“.¹⁰⁸²

Nadmíru opatrné chování vycházelo zřejmě ze špatných zkušeností. Některá místa z Winterovy korespondence naznačují, že na podzim 1951 kritizovala stranicá univerzitní skupina v Berlíně jeho přednášku z dějin národů SSSR, že „nestojí na půdě materialistického pojetí dějin a je pouze přednesením faktů“.¹⁰⁸³ Winter postavil svou obhajobu na tom, že již několikrát před členy strany „jako i před

7. 9. 1961.

1078 BERTHOLD, WERNER: *Marxistisches Geschichtsbild – Volksfront und antifaschistisch-demokratische Revolution. Zur Vorgeschichte der Geschichtswissenschaft der DDR und zur Konzeption der Geschichte des deutschen Volkes.* Berlin 1970, s. 257.

1079 AHU, PA E. Winter, sv. 2, Rupprecht o Winterovi, bez data (1951?).

1080 AHU, PA E. Winter, sv. 3, posudek na Wintera z 6. 12. 1951. Mnohem nedůvěřivěji zmínil jiný posudek jeho navenek projevovanou *große Bereitschaft zur loyalen Mitarbeit, jedoch besteht nicht unbegründete Veranlassung, diese aus opportunistischen Gründen zu erklären.*

1081 AHU, PA E. Winter, sv. 2, posudek na Wintera z pera Rupprechta, 4. 12. 1952.

1082 Tamtéž.

1083 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 573, Winter „příteli“ 3. 11. 1951. Není jasné, kdo byl adresátem, snad L. Stern.

profesory Hagerem, Meuselem a Kamnitzerem [...] vyjádřil přání být metodologicky uveden do materialistického pojetí dějin“. ¹⁰⁸⁴ Skutečně také v následujícím roce, kdy se zesiloval tlak na prosazení marxismu-leninismu v dějepisectví, ¹⁰⁸⁵ dobrovolně navštěvoval na Humboldtově univerzitě přednášky z politické ekonomie a historického materialismu u stranického profesora filozofie a současně vůdčího představitele aparátu propagandy SED Kurta Hagera. ¹⁰⁸⁶

Avšak trvalou potenciální hrozbou jeho postavení v NDR byla jeho minulost v řadách nacionálněsocialistického dějepisectví. V srpnu 1951 východoněmecké Ministerstvo lidové výchovy požádalo Ministerstvo zahraničních věcí, aby přes diplomatickou misi od československých úřadů v Praze zjistilo informace o Winterově chování před rokem 1945. Odpověď z 25. března 1952 potvrdila informace o členství v NSDAP a zapojení do vědeckého provozu německých okupantů. Winterova pozice se povážlivě zakolísala. V následujícím měsíci odmítl kandidovat v mírovém výboru Humboldtovy univerzity s odůvodněním, že si myslí, že je nyní u východoněmecké vlády *persona ingrata*. Podle důvěrného dopisu generálního sekretáře Německého mírového výboru státnímu sekretáři v sekretariátu pro vysoké školství Winter tvrdil, že „vláda NDR“ proti němu zvedla protest, „protože jako sudetský Němec působil během období nacismu v Praze jako profesor“. Bylo mu naznačeno, že jeho potvrzení členem mírového výboru „by nebylo vítáno českými přáteli“. Winter si dobře uvědomoval, že toto bylo jedním ze symptomů vratké pozice a usiloval své obavy zakrýt za „spravedlivé“ rozhořčení. ¹⁰⁸⁷

Nepřízeň představitelů režimu se projevovala s různou intenzitou i nadále. Na podzim 1952 redakční rada monumentálního, třísvazkového sborníku k 450. výročí univerzity v Halle-Wittenbergu ¹⁰⁸⁸ náhle odmítla jeho příspěvek, protože údajně vykazoval nežádoucí rysy *kulturträgerischer Diktion*. ¹⁰⁸⁹ To byla poslední kapka do poháru nejistoty a další perspektiva v NDR se Winterovi nezdála příliš optimistická. Domníval se, že ztratil přízeň sovětských úřadů. ¹⁰⁹⁰ Avšak v Rakousku měl přes obnovené dotazy dveře na některou z tamějších univerzit přivřeně.

1084 Tamtéž.

1085 Stern hovořil na toto téma na konferenci archivářů NDR v přednášce *Gegenwartslage der deutschen Arbeiterbewegung*. HELLMANN (ed.): Osteuropa, s. 23.

1086 WINTER: *Erinnerungen*, s. 78.

1087 *Prof. Winter empfindet diese Nichtbestätigung als einen unfreundlichen Akt gegen seine seit 1945 unter Beweis gestellte gesellschaftliche Mitarbeit und seine Aufgeschlossenheit. Jedenfalls hat er schon bemerkt, daß die alten, zugeknöpften Dachprofessoren, die ihm wegen seiner gesellschaftlichen Mitarbeit nicht besonders wohlwollend gegenüberstanden, sich jetzt triumphierend von ihm zurückziehen.* AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 2, generální sekretář Německého mírového výboru (*Deutschen Friedenskomitee*) Willmann státnímu sekretáři Harigovi 29. 4. 1952.

1088 Viz recenze MÜHLPFORDTA: 450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg (Halle 1952, 3 Bde), *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 1, 1953, s. 673–678.

1089 WINTER: *Erinnerungen*, s. 87.

1090 Ve stáří vyjádřil Winter domněnku, že to bylo způsobeno opuštěním rektorského místa.

Naprázdnou vyšla také prosba na staré přátele z mládežnického katolického hnutí, zdali by mu nepomohli najít místo na univerzitě v západním Německu.¹⁰⁹¹ Winter se o to více koncentroval na bádání a znovu věřil, že předvedené pracovní výsledky budou přesvědčivým argumentem, aby se obhájil.¹⁰⁹²

Zdá se, že zmíněné kritické výpady byly součástí dlouhodobé taktiky, jak jej přimět k loajalitě a služebnosti vůči komunistickému režimu. Co si o Winterovi vlivní představitelé na poli východoněmecké historiografie skutečně mysleli, ukazuje dopis, který v červenci 1950 zaslal Leo Stern čtyřem vysokým stranickým funkcionářům.¹⁰⁹³ Vzájemný vztah obou historiků byl přes dosud ubezpečované přátelské vztahy velmi napjatý. Stern po příjezdu z Vídně do Halle a Winterově odchodu do Berlína zaujal významné místo ve vedení univerzity (nejprve jako prorektor, pak rektor) a brzy i v aparátu stranického řízení dějepisců.¹⁰⁹⁴ V onom dopise tvrdil, že rakouští komunisté nedůvěřovali Winterovi již ve Vídni, protože popíral svou pozici v rámci nacionálněsocialistické vědy. Údajně se dokonce vedl spor o to, zda mu potvrdit doporučení do sovětské okupační zóny Německa.¹⁰⁹⁵ Avšak zástupci sovětské moci byli podle Sternova dopisu k Winterově minulosti velkorysí. Na druhou stranu údajně Winter neměl jiné východisko, jak vyjít z konfliktu s římskokatolickou církví, „než se politicky přiblížit pozicím Sovětského svazu, Rakouské komunistické strany a SED“. Této slabiny se prý dalo dobře využít. Stern vysvětloval, že „naše stanovisko bylo takové, že nám [Winter] za jistých podmínek může být užitečný, že mu ale musí být jakožto všemi mastmi mazanému člověku věnována ostražitá pozornost [*ein wachsames Auge*]“.¹⁰⁹⁶ Podle jeho názoru se tako-

Viz ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 145.

1091 Archiv Bavorské akademie věd, Pozůstalost H. Raupacha, E. Lemberg H. Raupachovi 7. 4. 1953 (Kassel). Příznačné je, že Lemberg navrhoval hledat spíše v nekatolických oblastech SRN.

1092 Winter si v dopise Sternovi z 10. 11. 1951 stěžoval na *Nadelstichpolitik* v navádění studentů proti nestraničným profesorům. Rozhodně odmítl všemožné zákulisní intriky a vyjádřil svůj způsob obrany: *Ich selbst will Schwierigkeiten durch erhöhte positive Leistungen überwinden*. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Winter Sternovi 10. 11. 1951 (koncept dopisu).

1093 BStU, MfS, 12253/92, folio 91-94, Stern B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi, W. Zeisserovi 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953).

1094 Sternovo jednání v rektorském úřadě bylo ambivalentní i vůči asistentovi a nástupci na profesorském místě na univerzitě v Halle Güntheru Mühlpfordtovi, který se dostal do Ulbrichtovy nemilosti a byl v roce 1958 dlouhodobě odeslán na dovolenou se zákazem vyučovat. Viz NEUHÄUSSER-WESPY, Ulrich: Günter Mühlpfordt und die Gleichschaltung der DDR – Geschichtswissenschaft in den fünfziger Jahren. In: DONNERT, Erich (ed.): Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt, sv. 5. Köln, Weimar, Wien 1999, s. 738.

1095 To je velmi sporné tvrzení, protože informace o Winterově činnosti v letech 1938–1945 žádal Stern v Praze teprve 31. ledna 1947, tedy po odeslání výše zmíněného a citovaného doporučení do Halle. Viz NĚMEC: Potíže s životopisem, s. 203.

1096 BStU, MfS, sg. 12253/92, Bd. 2, folio 91-94, Stern soudruhům B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi a W. Zeisserovi 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953).

vý přístup vyplatil. Winter se osvědčil ve Vídni i v Halle, když „očekávání, která do něho byla vložena, také v podstatě splnil“.¹⁰⁹⁷ Stern neměl obecně dobré mínění o Winterových charakterových vlastnostech, neboť ten prý rozdmýchával spory mezi stranickými soudruhy, čehož údajně následně využíval.¹⁰⁹⁸ Stručně řečeno byl podle Sterna Winter intrikán jezuitských praktik, který může být dobře užitečný v případě, že je komunistickou „stranou držen zkrátka“.¹⁰⁹⁹

Pokud přijmeme tezi, že Sternova doporučení byla vyslyšena, bude lépe pochopitelné, proč přes řadu úspěchů a režimních ocenění zůstávala Winterova pozice v padesátých a v šedesátých letech nadále velmi nestabilní. I pro Stasi byl Winter jako rakouský státní občan, který odmítal výzvy k přijetí východoněmeckého občanství,¹¹⁰⁰ bývalý katolický kněz dříve se vztahem k jezuitskému řádu, a navíc s nezřetelnou pronacistickou minulostí, dlouholetým objektem zájmu. Stasi ho sledovala s různou intenzitou bez jasného výsledku kontinuálně zřejmě od roku 1951 přibližně do poloviny šedesátých let, kdy bylo sledování zastaveno.¹¹⁰¹ Slovy jejího tajného spolupracovníka se jim Winter jevil „rafinovaný, nespolehlivý a neprůhledný“, ačkoliv mu nebylo možno připsat „nijakou konkrétní státu nepřátelskou nebo jinou kriminální činnost“.¹¹⁰²

Určitý neveřejný nátlak na něj byl vyvíjen také mezi historickými kolegy, členy SED, v souvislosti se zvýšenou snahou východoněmeckého režimu zapojit dějepisce do vědecko-politické kritiky tzv. západoněmeckého revanšismu a *Ostforschung*. Jeden z Winterových studentů z Halle a pozdější profesor Felix Heinrich Gentzen, který se této problematice intenzivně a systematicky věnoval, požadoval na jenské konferenci o slavistice a západoněmeckém *Ostforschung* v prosinci 1960 v krátkém rozhovoru se slavistou Othmarem Feylem, že Winter by měl přistoupit k sebekritickému doznání pravdy o vlastní minulosti.¹¹⁰³ Podobně před ním

1097 Tamtéž.

1098 *Ich konnte im Zusammenhang mit der Wahl des neuen Rektors einwandfrei feststellen, dass er ein Intrigant ist, dass er versucht und z.T. sogar mit gutem Erfolg verstanden hatte, zwischen verschiedenen Genossen einen Keil zu treiben, sie gegeneinander auszuspielen und sich zwischen ihnen und der Partei bzw. der russischen Freunden als Zwischeninstanz einzuschieben. Einzelheiten würden zu weit führen. Tatsache ist, dass er sehr ehrgeizig ist und dass die Partei und verschiedene einflussreiche Genossen ihm mit als Mittel zum Zweck dienen.* Tamtéž.

1099 Tamtéž.

1100 Winter získal rakouské státní občanství na podzim 1946 a udržel si ho až do konce života. Jednou z podmínek přijetí profesury v Halle zřejmě bylo, že s profesorským jmenováním nebude spojena nutnost změnit státní občanství. GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 45.

1101 Důvodem prvotního zájmu Stasi byla pravděpodobně poštovní zásilka od E. Lemberga z Německa v prosinci 1951, v níž byla přiložena Lembergova kniha *Osteuropa und die Sowjet-Union*. BStU, MfS – HA XXII, Nr. 1703/1, Bericht Abteilung V/1, I. 9. 1956. Sledování probíhalo také na Humboldtově univerzitě a vyplývá z toho, že Stasi našla spolupracovníky i mezi studenty Winterových diplomových a doktorských seminářů. Materiály v žádném případě nepotvrzují, že by byl spolupracovníkem MfS.

1102 BStU, MfS – HA XXII, Nr. 1703/1, Aktenvermerk z 26. 3. 1980.

1103 *Anlässlich der am 7. 12. vom Slawischen Institut unserer Universität [...] abgehaltenen Konferenz über*

učinili méně významní představitelé východoněmecké vědy, především sám bývalý asistent H. J. Beyera v pražské Nadaci Reinharda Heydricha Feyl (1914–1999) nebo třeba lipský profesor Eberhard Wolfgramm (1908–1981), rovněž z Čech pocházející sudetoněmecký historik a slavista. Přes špatně skrývanou nervozitu,¹¹⁰⁴ došla-li řeč na toto nebo příbuzné téma, se Winter veřejnému pokání zarputile bránil. Místo toho připravoval projekty o německo-slovanské vzájemnosti.

Mezi jeho studenty a doktorandy se pohybovali i nastrčení spolupracovníci Stasi. Jedním z nich byl i Winterův žák Hubert Mohr, který pod Winterem promoval a také se habilitoval s pracemi o katolické politice v západním Německu.¹¹⁰⁵ Stasi sledovala velmi pozorně Winterovy aktivity a také kruh lidí, kterými se obklopoval a s nimiž se stýkal. V dochovaných spisech, které si Stasi na Wintera zakládala, se nacházejí hodnocení jeho prací, opisy recenzí, fotokopie zpráv ze služebních cest a z programů jím organizovaných vědeckých konferencí nebo zprávy z rozhovorů s různými osobnostmi, s nimiž se sešel. V prosinci 1963 referoval agent GI „Ulla“ například, že není jisté, zda Winter otevře univerzitní oddělení, které by se věnovalo problematice vatikánské politiky. Podle agentova názoru nebyl Winter schopen přistupovat k věci opravdu „ateisticky“, ale na druhou byli právě s Hubertem Mohrem jediní, kteří se ve složité problematice opravdu vyznali.¹¹⁰⁶ Jiná zpráva z května 1961 snad z pera některého z mladších konkurentů, dobře poučeného o situaci mezi historiky na Humboldtově univerzitě, dokonce líčila kruh Winterových žáků a spolupracovníků na univerzitě téměř jako uzavřenou buňku systematické, leč ne zcela marxistické vědy. Winter ji prý řídil pevnou rukou a „buňka“ dominovala v rámci celé východoněmecké historiografie, ne-li v celé oblasti výzkumu východní Evropy, tak přinejmenším ve výzkumu dějin Rus-

Slawistik u. westdeutsche Ostforschung hatte ich seit langer Zeit das mißliche Vergnügen, den Besuch des Doz. Dr. Genzen empfangen zu müssen, der jetzt auch in Jena polnische u. tschsl. Geschichte liest. Die Art und Weise, wie er sich dabei ohne jeden sachlichen Anlaß und Grund sofort über Sie ausließ, war mir nicht nur zuwider, sondern läßt mich Ihnen auch mitteilen, daß entweder er oder das ganze Spiru-Institut nichts Gutes gegen Sie im Schilde führt, entweder offen oder im Geheimen gegen Sie arbeitet und politische Schmutzwäsche aufzuhängen versucht. Ich war froh, daß er bald wieder ging und ich möglichst wenig mit ihm zu tun bekomme. Diese Leute würden wenig Beachtung verdienen, wenn Sie nicht erheblichen Einfluß an hohen Stellen besäßen. Wie ich entnommen habe, wünscht er, daß Sie eine Art offener Selbstkritik über Ihre angeblich braune Einstellung vor 1945 vorbringen sollten. Unter plumphen Schmeicheleien, die er mir entgegenbrachte, weil ich diese Selbstkritik vollzogen hätte, versuchte er in dummster Weise, von mir eine Bestätigung seiner phantastischen u. albernen Vorstellungen über die Heydrich-Stiftung in Prag zu bekommen. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Feyl Winterovi 30. 12. 1960 (Jena).

1104 BStU, Zpráva jistého „Alexandera“ ze dne 13. 2. 1963 o Winterově chování v univerzitním badatelském semináři při diskuzi nad koncepcí práce R. Goguela o východním bádání v Polsku, při níž přišla řeč na historika H. Kocha (Winter v jím vydávaném časopise publikoval v letech 1938–1941): *Dabei lief Winters Bemühen vor allem darauf hinaus, die Rolle Kochs u.a. zu bagatelisieren. Er war sichtlich nervös bei dieser Diskussion. Jeder der Anwesenden hatte den Eindruck, daß es ihm um eine persönliche Angelegenheit ging.*

1105 H. Mohr (1914–2011) měl krycí jméno IM Rottek.

1106 BStU, MfS, 12240/92, Prof. Dr. Eduard Winter ab 1962, Bd. 4, folio 19, Auszüge aus Treffberichten des GI „Ulla“ für Handakte Winter, 30. 12. 1963.

ka a německo-ruských vztahů do roku 1917. Zpráva nechtěně svědčí o vysokých nárocích, které Winter na své žáky měl a kteří – jak vyplývá z jiných pramenů – se intenzivně podíleli také na publikacích svého vedoucího v různých fázích jejich přípravy trochu jako v řemeslné dílně. Od jeho spolupracovníků se prý očekávalo, že budou „soudruhy“, tedy že budou členy SED, ale současně Winter požadoval, aby se od veřejných funkcí drželi dál.¹¹⁰⁷ Autoritativní linie vedení spočívala v tom, že žáci prý byli v případě názorového střetu důrazně upozorněni na závislost žáků ke svému učiteli, co se týče uplatnění a možnosti publikovat. Přitom je zřejmé, že Winter dbal na kvalitní přípravu nejmladší vědecké generace. Zpráva sdělovala, že kromě historika hospodářských dějin Jürgena Kuczynského měl Winter největší počet úspěšně odpromovaných studentů. Od svých aspirantů a asistentů požadoval znalost několika jazyků včetně slovanských jazyků, latiny a řečtiny, vynikající znalost metody a techniky vědecké práce a faktografické vědomosti. „Nebyly u něj, pokud vím,“ pokračovala zpráva, „žádní aspiranti, kteří by studium nedokončili, naopak mnozí, kteří své práce a promoci dokončili předčasně.“ Referent také podotkl, že Winterova skupina se zaměřovala především na pramenné edice, výzkumné zprávy a specializované monografie. Protože nešlo o syntézy, v nichž je třeba uceleně zasadit téma do ideových a ideologických rámců, vyvolávala forma publikací Winterova týmu pochybnost, do jaké míry byly výsledky určeny pro marxistický výzkum a zda náhodou nejsou využívány spíše vědci na Západě. Závěr činil referent jednoznačný. Kvůli Winterovu působení na univerzitě prý „bylo velmi systematicky a dlouhodobě zabraňováno rozvinutí marxistického historického pojetí otázek východoevropských dějin“.¹¹⁰⁸

Pozitivní Ostforschung

Protože se mu podařilo ve Vídni v rámci Institutu für Wissenschaft und Kunst vytvořit dobré podmínky pro historická bádání, uvažoval Winter po příjezdu do Halle o vybudování obdobné instituce také v Německu a také s podporou sovětských úřadů. Avšak tyto představy vyšly naprázdno. Od roku 1949 proto zkoušel prosadit své vědecké záměry v rámci stávající instituce, Německé akademie věd v Berlíně (*Deutsche Akademie der Wissenschaften*, dále DAW). Nejprve to byla myšlenka vydávat časopis k východoevropským dějinám, kterou se zabýval brzy po příjezdu do Halle. V únoru 1948 například sondoval, zdali by našel přispěvatele v bývalém pražském kolegovi, slavistovi G. Gesemannovi.¹¹⁰⁹ Na podzim téhož roku před-

1107 BStU, MfS, 12240/92, folio 3–6, anonymní zpráva z 23.–24. 5. 1961.

1108 Tamtéž: *Eine Auswirkung davon ist zumindest, daß die Herausbildung eines marxistischen Geschichtsbildes zu Fragen der osteuropäischen Geschichte mit großer Systematik und sehr langhaltend verhindert wird.*

1109 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, G. Gesemann Winterovi 7. 2. 1948 (Bad Tölz).

nesl plán na založení takového časopisu řediteli DAW a prezidentovi správy pro lidovou výchovu a v prosinci již držel v rukou licenci na vydávání časopisu, který měl vycházet v nakladatelství akademie. Spolupracovníky a spoluvydavatele hledal Winter po celém rozděleném Německu.¹¹¹⁰ V roce 1951 rozšířil po dohodách se slavistou Bielefeldem tematické zaměření časopisu ještě o obecně slavistická témata. Časopis začal pod názvem Zeitschrift für Slawistik vycházet až v roce 1956, oficiálně proto, že dlouho hledal vhodného šéfredaktora. Winter pak patřil do redakční rady časopisu a přispíval do něj se svými žáky a spolupracovníky.¹¹¹¹

Předpokladem působení v rámci Akademie věd bylo pochopitelně řádné členství. Conrad Grau podrobně popsal zdlouhavé úsilí Eduarda Wintera stát se řádným členem akademie, aniž dokázal odpovědět na otázku, proč to trvalo šest let.¹¹¹² Je zřejmé, že důvodem byla nedůvěra vůči jeho kontroverzní minulosti, jak ostatně Winter naznačil ve druhém svazku autobiografie. V roce 1949 proti jeho volbě řádným členem akademie hlasoval ministr Wandel, o dva roky později ředitel Akademie věd Naas, „protože nikdo neví, co ještě proti mně v Československu existuje“.¹¹¹³ Winterovo jméno bylo ze seznamu kandidátů řádného členství v roce 1953 odstraněno bez udání konkrétního důvodu opět „na přání pana ministra Wandela“.¹¹¹⁴ Co se ale na postoji politických elit změnilo v následujících letech, lze zatím vysvětlit jen spekulativně. Snad byl Winter vzat na milost vydáním knih, přezdívaných „Trilogie z Halle“ (*Hallensche Trilogie*), jejichž předmětem byly německo-slovanské vztahy v 17. a 18. století. Politický význam těchto knih vyzvedl státní sekretář Harig i v blahopřejném dopise Winterovi: „Vaše badatelské práce mají právě v přítomné době pro naši zemi mimořádný význam.“¹¹¹⁵

Vzájemné vztahy německo-slovanské (zvláště ale německo-sovětské po roce 1917) byly nejvyššími představiteli SED a NDR zařazeny mezi témata s nejvyšší prioritou. Od počátku padesátých let se na stranických konferencích SED mluvilo o tom, že je třeba usilovat o uplatnění výsledků vědy SSSR na všech stupních vědy v NDR. Walter Ulbricht v roce 1952 s ohledem na plánovanou dějepisnou učebnici prohlásil, že je nutné podpořit k „zesílené výchově k proletářskému internacionalismu vědecké práce o desetiletí trvajícím přátelství mezi německým a ruským národem, jakož i mezi německým a polským národem a národy Československa“. Ulbricht ve svém ideologickém zápalu myslel přednostně na německo-sovětské vztahy po bolševické revoluci. Na 4. stranickém sjezdu na jaře 1954 zdůraznil znovu

1110 Tamtéž, E. Benz Winterovi 15. 2. 1949 (Marburg). Prof. Ernst Benz odmítl nabídku podílet se na vydávání časopisu východoevropských dějin.

1111 O tom více GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 57–58.

1112 Tamtéž, s. 63–75.

1113 WINTER: Erinnerungen, s. 84. Winter mylně uvedl ČSSR pro označení československého státu.

1114 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 74.

1115 AHU, Osobní spis E. Wintera, sv. 3, Harig Winterovi 16. 10. 1956.

význam studia přátelských vztahů německého národa k sousedním národům opět v souvislosti se socialistickou výchovou východoněmecké společnosti v duchu proletářského internacionalismu. Předpokládalo se, že jedním z hlavních úkolů ústavů dějin národů SSSR na univerzitách v NDR bude studium dějin východoevropských národů ve vzájemném vztahu k německému národu. Jedno z prvních pracovišť tohoto zaměření vzniklo dokonce nedaleko Wintera na Humboldtově univerzitě v Berlíně.¹¹¹⁶ Podobné impulzy, vysílané směrem k historikům a rovnající se takřka nařízením, přicházely přímo z politického prostředí SED stále častěji. V roce 1955 vydal ústřední výbor SED tzv. usnesení o historii, které požadovalo po dějepiscetví vědeckou frontu proti obnovenému západoněmeckému imperialismu, jehož mluvčím podle SED bylo „dějiny falšující“ *Ostforschung*. SED požadovala, aby vedle důsledné negativní kritiky byla věnována pozornost také „pokrokové“ a „přátelské“ rovině vztahů k evropskému Východu (tj. především k Sovětskému svazu).¹¹¹⁷

S tímto zavlečením východoněmeckého dějepiscetví do ideologicko-propagandistického boje proti západoněmeckému režimu pravděpodobně souvisel i Winterův úspěch v akademii a následující badatelský rozmach. Když byl v prosinci 1954 znovu navržen za řádného člena pro obor duchových dějin novověku, proběhla volba 24. února 1955 bez problémů. O necelý měsíc později bylo Winterovo členství potvrzeno vládou NDR.¹¹¹⁸

Odpovídalo charakteru Winterova osobního vědeckého přístupu, že členství v DAW zdaleka nechápal jako honorární uznání, nýbrž že v něm hledal především prostor pro své vědecké projekty. Od roku 1949 se snažil získat podporu pro vytvoření vlastní badatelské instituce pod hlavičkou DAW. Legitimizující ideu takové instituce vyjadřovalo memorandum o studiu dějin slovanských národů z března 1950. Winter se domníval, že dějiny slovanských národů bylo třeba „z více než jednoho důvodu postavit na úplně nové bázi“ a znovu navazoval na myšlenky, které rozvíjel prvně ve vídeňském IWK. To především znamenalo opřít se více o výsledky bádání slovanských historiků a osvobodit bádání o východní Evropě od „oné německé domyšlivosti [...], která si uzavřela cestu k podstatným poznatkům nejen v politice, nýbrž také ve vědě“.¹¹¹⁹ V NDR spatřoval Winter pro takové bádání nejlepší možnosti, vzhledem k jejím přátelským vztahům k SSSR, Polsku a Československu. V memorandu byl Berlín vylíčen jako budoucí centrum východoevropského historického bádání. Ale všechny pokusy byly až do získání řádného členství v akademii neúspěšné, přestože již v říjnu 1953 byla uzavřena dohoda o vytvoření historického

1116 HELLMANN: Osteuropa, s. 24–25. Pracoviště na Humboldtově univerzitě neslo název *Forschungstelle für deutsch-sowjetische Beziehungen*.

1117 Tamtéž.

1118 GRAU: Eduard Winter als Osteuropahistoriker, s. 75.

1119 Text memoranda publikován tamtéž, s. 60–61.

oddělení v rámci Ústavu slavistiky.¹¹²⁰ Pak se ovšem situace změnila takřka okamžitě. 1. září 1955 začalo pod jeho vedením konečně pracovat navrhované oddělení v rámci slavistiky.¹¹²¹ V dubnu následujícího roku se mu podařilo v rámci nově založeného Historického ústavu navíc vytvořit Pracovní skupinu pro dějiny slovanských národů. Obě oddělení si zachovávala na sobě formální nezávislost, což se projevovalo samostatnou sekretářkou pro každé oddělení, avšak sídlila ve stejných prostorách. Winter tvrdil, že první oddělení se zabývalo kulturněhistorickými procesy německo-slovanských vztahů, zatímco druhé jejich politickou stránkou.¹¹²² Podle vzpomínky jednoho z tehdejších asistentů Petera Hoffmanna bylo ale v každodenní činnosti na první pohled nerozeznatelné, na úkolech kterého oddělení se právě pracovalo.¹¹²³ Když potom byla v březnu 1959 obě oddělení sloučena do Oddělení pro dějiny vědy a vědeckých vztahů, zvláště německo-slovanských (*Abteilung für Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Verbindungen, besonders der deutsch-slawischen*),¹¹²⁴ byl vlastně formálně potvrzen jen faktický stav.

Přes nepochybný úspěch to nakonec bylo méně, než o co usiloval. Jeho cílem bylo sloučením obou institucí vytvořit zcela samostatný Ústav dějin východní a jihovýchodní Evropy (*Institut für Geschichte Ost- und Südosteuropas*), který by se zabýval dějinami těch národů, které sídlí na východní a jihovýchodní hranici obou německých států a Rakouska. Podle Winterovy představy by takový akademický ústav mohl koordinovat všechna na tomto poli existující východoněmecká badání.¹¹²⁵ Kdyby se to podařilo, rozšířil by podstatně svůj vědecko-politický vliv. Cestu si připravoval i programovým textem, v němž rozváděl dřívější myšlenky o potřebě opuštění německé předpojatosti vůči Východu, které podle něj reprezentovalo *Ostforschung* v SRN především proto, že neprošlo katarzí porážky: „Nějaký vnitřní otřes, vědomí nějaké nové orientace právě v dějinách slovanských národů lze jen málo pozorovat. Slouží heslu o navršení zdi vůči Východu, vůči bolševismu, a oddělují tím nejen východní a západní Německo, nýbrž také Němce od slovanských národů, místo aby dělali zprostředkovatele mezi Východem a Západem, jak by to tak dobře odpovídalo pozici německého národa.“¹¹²⁶

1120 Podrobněji viz tamtéž, s. 61–63. Zde také základní údaje o zřízení obou Winterových institucí.

1121 Je zajímavé, že na podzim 1955 Winter zaslal jiné memorandum do rakouské Akademie věd o potřebě založení Institut für slawische Forschung ve Vídni. Ale přes podporu rakouského velvyslance v Moskvě neuspěl. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 153, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 159.

1122 Tamtéž, s. 160.

1123 HOFFMANN, Peter: In der Hinteren Reihe. Aus dem Leben eines Osteuropa-Historikers in der DDR. Berlin 2006, s. 145.

1124 Tamtéž.

1125 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 161–163.

1126 WINTER, Eduard: Die Geschichte der slawischen Völker. Wissenschaftlichen Annalen 5, 1956, Beiheft, s. 149–158, citace 156.

Avšak s takto dalekosáhlým plánem Winter neuspěl,¹¹²⁷ a tak jeho organizační úsilí v Akademii věd vyvrcholilo pouhým osamostatněním sloučeného oddělení do Pracoviště pro německo-slovanské vědecké vztahy (*Arbeitsstelle für deutsch-slavisches Wissenschaftsbeziehungen*) v rámci příslušné třídy (*Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften*) v listopadu 1960. Pro Historický ústav to znamenalo, že v jeho rámci musela být zřízena zvláštní pracovní skupina k dějinám slovanských zemí, která se měla výhradně specializovat na problematiku západoněmeckého *Ostforschung*.¹¹²⁸ Jak naznačoval původní, sedmiletý plán činnosti z roku 1959, ani Winterovo samostatné pracoviště nemělo tuto agendu jako svůj hlavní úkol.¹¹²⁹ Pracoviště naopak převzalo projekty o dějinách politiky a vztahů Vatikánu k národům Sovětského svazu a lidových demokracií, které Winterovi umožňovaly oficiálně pracovat také na dalších, dlouhodobých tématech. Začlenění tohoto tématu do činnosti pracoviště zdůvodňoval poměrně násilně, neboť hlavním důvodem studia nábožensko-církevní problematiky podle něj bylo, že „dějiny vědy úzce souvisejí s náboženstvím, je-li pozorován zápas, který věda vedla právě s náboženstvím o to, aby se prosadila“.¹¹³⁰

Koncepčním základem Winterovy vědecké a kulturně-politické činnosti byla idea tzv. „německo-slovanské vzájemnosti“ (*deutsch-slavisches Wechselseitigkeit*). Již ve Vídni se domníval, že je třeba změnit obecně sdílenou představu rozvíjenou v civilizační teorii, že to byli Němci, kteří vyšší hodnoty civilizace přinášeli do východní Evropy.¹¹³¹ „Německo-slovanská vzájemnost“ byla postavena proti teorii o přenašeni kultury ze Západu na Východ (*West-Ost-Kulturgefälle*). V podstatě to znamenalo studovat kulturní dějiny východní Evropy podle vzájemného ovlivňování mezi německým a slovanským myšlením především podle „pozitivních“

1127 Winter se domníval, že neúspěch souvisel s tím, že nebyl členem SED. 28. července 1958 si podle pozdějšího opisu zapsal: *Es traf mich die Nachricht recht schwer, daß ich nicht mit der Koordinierung der Auseinandersetzung mit der „Ostforschung“ betraut wurde.* A k tomu pak ještě pln iluzí (?) dodal: *Als Nichtparteiengenosse komme ich dafür nicht in Betracht.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 35, Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens, in Fragmenten, s. 167.

1128 ABBAW, Akademieleitung (= AKL) 176, dohoda mezi Winterem a Engelbergem z 16. 11. 1960. S dohodou 8. 12. 1960 souhlasilo zasedání Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften. Tamtéž, 9. 12. 1960, Dr. Streisand úřadu prezidenta DAW. Winter pro pracoviště navrhol původně název *Arbeitsstelle für Wissenschafts- und Religionsgeschichte*. Viz tamtéž, 15. 12. 1960, Winter prezidentovi DAW.

1129 ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slavischen“ im Siebenjahrplan 1959–1965. Viz též citace v dalším textu.

1130 ABBAW, AKL 176, dohoda mezi Winterem a Engelbergem z 16. 11. 1960. Pro bádání o diplomacii Vatikánu se původně zamýšlelo zřídit *Arbeitsgruppe für Geschichte der Religion und des Atheismus* pod vedením Wintera v rámci Historického ústavu. V roce 1959 bylo však jako druhá sekce součástí Winterova Oddělení pro dějiny vědy. Viz tamtéž, informace prezidenta DAW W. Hartkeho pro Klasse für Philosophie, Geschichte, Staats-, Rechts- und Wirtschaftswissenschaften dne 16. 12. 1960.

1131 Bolzano-Winter Archiv, Manuskript Die Geschichte Russlands und der slavischen Völker in ihrer Bedeutung für Österreich.

kontaktů. Winter se v jejím rámci z velké části zabýval studiem německo-ruských vztahů v dějinách vědy a retrospektivně nijak neskrýval, že šlo o koncepci také politicky motivovanou, jejímž smyslem bylo vytvořit „pevné základy spojenectví NDR a SSSR“.¹¹³²

Podobné tóny zaznívaly již v odůvodnění nového oddělení v Akademii věd. Winter kromě čistě odborného významu pro dosud zanedbávané dějiny vědy nepomenul zdůraznit kulturně-politický účel činnosti pracoviště. Výsledky měly přispět k nabourání představy o kulturní zaostalosti východního, ruského, resp. sovětského světa, které určovaly v západním „kapitalistickém“ světě debatu o dějinách Ruska a jeho soudobém komunistickém nástupci – Sovětském svazu.¹¹³³ Prozkoumáním vzájemných německo-ruských vědeckých vztahů hodlal navíc ukázat rovněž „pokrokové“ tradice německých dějin, přičemž pokrokovost se v podstatě měřila podle souběhu s ruským myšlením.¹¹³⁴

Koncept německo-slovanské vzájemnosti plně zapadal do rámce politického zadání východoněmeckého dějepiscectví. Znamená to, že šlo o čistě konjunkturální

1132 Retrospektivně to Winter shrnul v roce 1975 v článku *Die goldenen zehn Jahre, Spektrum. Die Monatschrift für den Wissenschaftler* 6, 1975, s. 23: *Diesem Positiven in der Geschichte der deutsch-russischen und russisch-deutschen Wechselseitigkeit nachzugehen, erschien mir eine feste Grundlage für das Bündnis der DDR mit der SSSR. Gegen die „Ostforschung“ in der BRD wurde durch Quellenausgaben gezeigt, daß es sich um fruchtbare Wechselseitigkeit und nicht um ein west-östliches Kulturgefälle und auch nicht um „ganz Anderes“ im Osten gegenüber dem Westen handelte.* Podobně se vyjádřil již v roce 1959: *Sehr wichtig für die Erforschung der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen ist die Kenntnis der jeweiligen Anschauungen von den Zusammenhängen zwischen Rußland und der übrigen Europa. Während in Rußland schon vor dem 18. Jahrhundert bei allem Wissen um die Eigenart das Gefühl der Zugehörigkeit zu Europa ausgeprägt war, setzte sich in Deutschland in breiteren Kreisen erst im 18. Jahrhundert die Auffassung allgemein durch, daß Rußland zu Europa gehört und nicht ein halbasiatisches, mit Europa nur lose und im Osten verbundenes Land ist. Wie bisher wird daher das Hauptanliegen der Abteilung sein, auf der Grundlage der Entwicklung im Westen und im Osten Europas die engen positiven Beziehungen zwischen beiden Teilen zu erforschen und darzustellen. Die Geschichtswissenschaft kann dadurch ihr Teil dazu beitragen, die heutige enge Freundschaft zwischen Deutschland und seinen östlichen Nachbarn zu fördern.* ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slawischen“ im Siebenjahrplan 1959–1965.

1133 *In der Abteilung wurde in der Vergangenheit und wird auch weiterhin große Aufmerksamkeit der Erforschung der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen geschenkt. [...] Hier soll die politische Bedeutung dieser Arbeiten hervorgehoben werden. In den besonders in Westdeutschland und den angelsächsischen Ländern zahlreich erschienenen Darstellungen zur russischen Geschichte wird, von wenigen Ausnahmen abgesehen, durchgehend die These von der kulturellen Zurückgebliebenheit Rußlands in dem Zeitraum vom 18. bis zum 20. Jahrhundert verfochten. Die Russen waren die „Schüler“, die die Ergebnisse der „westeuropäischen Wissenschaft“ übernahmen und selbst kaum „schöpferisch“ hervortraten. Es ist offensichtlich, daß diese These sehr gut in das politische Konzept der imperialistischen Kreise hineingepaßt, die auch heute den Sieg der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution und das Entstehen des sozialistischen Lagers mit der „zivilisatorischen Zurückgebliebenheit“ dieser Länder zu erklären suchen. Die Mitarbeiter der Abteilung erstreben im Laufe der nächsten Jahre durch eine Reihe materialmäßig wohlfundierter Darstellungen und Quellenveröffentlichungen, die die engen Verflechtung der russischen mit der deutschen Wissenschaft aufzeigen und den Anregungen nachgehen, die von Rußland ausgingen, diese These ad absurdum zu führen.* Tamtéž.

1134 *Gleichzeitig wird damit aber auch ein wesentlicher Beitrag für die Erhellung der fortschrittlichen Tradition geliefert, die Deutschland in der Vergangenheit mit Rußland verbanden.* Tamtéž.

záležitost? Winterova motivace však byla v tomto případě také jiná než jen kariérní. Jistě, již ve Vídni Winter úzce spolupracoval se sovětskou okupační mocí, která mu za projevenou aktivní spolupráci zajišťovala podporu a ochranu. Avšak Winter mohl navázat na některé starší úvahy z bolzanovského bádání. Od konce dvacátých let a dokonce i v protektorátu se zabýval problémem soužití českého a německého etnika v jedné zemi. Ačkoliv víme, že za německé okupace českých zemí v řadě oficiálních textů hlásal jediný předepsaný výklad o německém původu české kultury, víme také o tom, že přinejmenším koncem války se odvážil v přednáškách pro české studenty vyzdvihovat ta období českých dějin, v nichž se oba „národy“ ovlivňovaly a spolupracovaly. Jak dokazuje jeden dopis z roku 1948, Winter během války rozpoznal, že hlavním problémem nedorozumění mezi různými etniky a národy jsou zkreslené obrazy, které si o sobě vzájemně dělají.¹¹³⁵ A podobně i mnohem pozdější soukromá korespondence Wintera s Othmarem Feylem naznačuje, že by nebylo přesné spojovat politickou instrumentalizaci Winterových východoněmeckých projektů výhradně s oportunistickou motivací. Bývalý člen NSDAP Feyl naopak považoval rozvinutí a prosazení celého pozdějšího konceptu „německo-slovanské vzájemnosti“ za „to jediné nové a ukazující do budoucnosti [...], čímž razíme celému Německu novou cestu“.¹¹³⁶

Koncept byl rozvíjen ve spolupráci se sovětskými historiky a především se sovětským literárním historikem P. N. Berkovem¹¹³⁷. Spolupráce se sovětskou vědou

1135 Autorem dopisu byl jistý Dr. Adolf Vogel, *ein sehr flüchtiger Bekannter aus Tupadl* (Tupady nedaleko Mělníka), kde zřejmě Winter přednesl nějaké přednášky. Okolnosti těchto přednášek jsou neznámé: *Vielleicht erinnern auch Sie sich, dass wir uns drei oder vier Male unterhalten haben. Ihre damaligen Gedanken, wie Sie sie mir vor allem auf unserem gemeinsamen Rundgang durch Ihren Garten [in Liboch?] äusseren, geben mir sehr zu denken, ich stimmte Ihnen innerlich so [sic] zu, hatte aber bei aller Distanzierung von dem, was man damals so sagte, nicht die Möglichkeit, mich entsprechend zu offenbaren. Was Sie damals von der Prager Universität und vor allem von Ihrem eigenen Bemühen in der Frage des Verhältnisses zum Slawentum erzählten, bewegte mich sehr. Das Problem: welches Bild haben die Völker voneinander? beschäftigt mich damals wie heute noch. Nur in diesem Erkenntnisbemühen war ich „eingezogenermassen“ dort tätig.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, A. Vogel Winterovi 21. 3. 1948 (Hamburg).

1136 Krátce po vzniku obou Winterových oddělení v akademii spojoval Feyl s jejich spojením vedle naděje na vytvoření soustředěného východoněmeckého bádání také naději na prošlapání nové cesty pro budoucnost „celého Německa“. Feyl psal dopis v souvislosti s vydáním Festschriftu k Winterovým 60. narozeninám. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Feyl Winterovi 27. 12. 1956: *Bedenken Sie bitte auch, dass durch die Thematik der Ihnen gewidmeten Festschrift ein Novum in der deutschen Wissenschaftsgeschichte geschaffen wurde, das uns zu einer selbständigen publizistischen und institutionellen Pflege der deutsch-slawischen Beziehungen berechtigt, ja verpflichtet, wenn wir vorwärts und nicht an der Stelle treten wollen. Die Erhebung Ihrer beiden bisherigen Abteilungen der Akademie zu einem eigenen Institut f.[ür] deutsch-slawische Beziehungen und osteuropäische Geschichte und die Ueberleitung des Hallenschen Jahrbuches in eine zentrale, deutsche und internationale Forschungs- u. bibliographische Zeitschrift dieses Institutes steht m.E. unmittelbar auf der Tagesordnung, weil es das einzig Neue und in die Zukunft weisende ist, durch das wir für ganz Deutschland einen neuen Weg bahnen und zugleich die DDR-Forschung endlich kompakt zusammenfassen.* (podtrženo v originále)

1137 Viz WINTER: P. N. Berkov und die „Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas“. Sitzungsberichte der Akademie der DDR 8G, 1977, s. 13–16. Srov. SCHIPPAN, Michael: Die Berliner Osteuropa-

byla jedním z prvních požadavků komunistického režimu NDR na východoněmeckou vědu. Winter navrhoval v komunistických časopisech spolupráci se sovětskými oborovými kolegy již krátce po příjezdu do Halle, protože „bez znalosti výsledků ruské vědy není možné provozovat dějiny, které stojí na výši doby“.¹¹³⁸ Sovětská metodologie hospodářských a sociálních dějin nicméně do jeho konceptu zasáhla jen pramálo. Kulturní dějiny „německo-slovanské vzájemnosti“ byly psány tradiční duchovnědnou metodou, kterou si Winter osvojil v Praze.¹¹³⁹ „Vzájemnost“ byla studována v dějinách vědy a byla silně personifikována. Základní kameny tvořily konkrétní osobnosti, jimiž byli národní velikáni vědy a literatury, odhalení jako „průkopníci“ této vzájemnosti.¹¹⁴⁰ Hlavní historiografickou formou proto byla biografie. Přenos idejí byl dokládán z velké části na základě osobních styků mezi učitelem a žákem, mezi vědeckými či literárními kolegy nebo přáteli. Dějinně-filozofické teoremy marxismu-leninismu Winter po roce 1945 přijímal a předkládal jako danosti, které ani nedokazoval, ani nezkoumal, nýbrž je používal jako široký rámec průběhu velikých dějin a zároveň jako kulisu svého vlastního výkladu.

V rámci celého konceptu předložili oba historikové společně teorii, podle níž Rusko již v 18. století nabízelo německým učencům dostatek duchovních podnětů a možností badatelského a publikačního charakteru, že si bez kontaktů mezi německým a ruským vědeckým světem nelze představit vývoj německé, ba ani evropské vědy. V programovém článku v roce 1963 vyšel Winter z otázky: „Co znamenala na příklad Eulerova sounáležitost s Ruskem a co Schlözerův pobyt v Rusku pro německou vědu?“ Jeho odpověď vysvětlovala historický význam německo-slovanské vzájemnosti: „Duchovní horizont obou se nesmírně rozšířil. Viděli problémy v úplně novém úhlu pohledu, zprostředkovali to znovu zpátky do Německa. Rusko bylo [...] zemí neomezených možností vědeckého bádání. Co nabízely jen ty veliké vědecké studijní cesty 18. století do Ruska, jichž se mohlo účastnit tolik německých učenců! [...] Dosavadní zkoumání prokázala, že německá teorie kulturního misionářství [*Kulturbringentheorie*] neodpovídá historické skutečnosti.“¹¹⁴¹

Forschung seit 1892 zum Thema „Rußland im 18. Jahrhundert“. Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte 1, 1995, s. 16–17.

1138 WINTER, Eduard: Die Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion. Die neue Gesellschaft 2, 1948, s. 23–28. Citováno dle BEHRENDT, Lutz-Dieter: Zur Hilfe der Geschichtswissenschaft bei der Entwicklung des marxistisch-leninistischen Geschichtsbildes in den Jahren 1945 bis 1949 auf dem Territorium der heutigen DDR. Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas 20, 1976, s. 218.

1139 Tak to posoudil C. Goerke ve svém oddíle knihy HELLMANN: Osteuropa, s. 149.

1140 Jednou z posledních vydaných prací Eduarda Wintera ve spolupráci s jeho žáky byla kniha biografí „průkopníků“ německo-slovanské vzájemnosti. Vyšla až posmrtně jako 26. svazek ediční řady Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas. Viz WINTER, Eduard – JAROSCH, Günther: Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechelseitigkeit. Berlin 1983.

1141 Viz WINTER, Eduard: Über die Bedeutung der Geschichte der deutsch-russischen Wissenschaftsbeziehungen. Jahrbuch für die Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas 8, 1963, s. 321–324, zde 322.

Vedle A. H. Franckeho, jehož archiv stál u zrodu „Trilogie z Halle“, byli centrálními postavami v konceptu „vzájemnosti“ právě matematik Euler, historik a slavista A. U. von Schlözer, matematik E. W. von Tschirnhaus nebo geograf D. G. Messerschmidt. Winterovi se podařilo získat finance pro několik velmi rozsáhlých a nákladných edičních projektů, pro které založil edici Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas.¹¹⁴² Rozsáhlé projekty dokázal prosadit do výzkumného plánu akademie i navzdory tomu, že si nakladatelství akademie stěžovalo na jejich dlouhodobou neprodejnost.¹¹⁴³ Odborná úroveň prací si ovšem vysloužila uznání nejen v NDR a státech socialistického bloku, ale dlouhodobě vzbuzovala příznivý ohlas také v západním Německu. Tamější kritika byla ovšem k celému konceptu kvůli politickému prostředí, v němž vznikala, velmi opatrná. Na druhou stranu oceňovala její originalitu a podnětnost. Kriticky pochybovala nakonec o zakládající myšlence konceptu. Tedy o tom, zda lze o skutečně oboustranné výměně názorů a myšlenek mluvit již v době osvícenské, a ne teprve v 19. století, kdy se v západní Evropě prosadila ruská hudba a literatura.¹¹⁴⁴

Jakkoliv zabírala práce na „vzájemnosti“ podstatný díl Winterova pracovního času, nebránila mu, aby pracoval na dalších, většinou dlouhodobých projektech. Kromě zmíněné řady založil Winter v roce 1962 druhou ediční řadu Beiträge zur Geschichte des religiösen und wissenschaftlichen Denkens. V ní pak vydal velkou část svých monografií od nového vydání josefinismu, které v souvislosti s přípravou 2. vatikánského koncilu nabylo podle jeho názoru na důležitosti, přes tři knihy o dějinách myšlení ve střední Evropě a habsburské monarchii v raných stádiích humanismu, osvícenství a liberalismu až třeba po první díl autobiografie.¹¹⁴⁵ Za své životní dílo, na němž s drobnými přestávkami pracoval od války, považoval třísvazkovou práci Rusko a papežství (*Russland und das Papsttum*).¹¹⁴⁶

1142 Jako první vyšel příznačně svazek příspěvků, přednesených na konferenci o L. Eulerovi, konané v květnu 1957 v upomínku 250 let od jeho narozenin. Viz WINTER, Eduard (ed.): Die deutsch-russische Begegnung und Leonhard Euler. Berlin 1958.

1143 ABBAW, AKL 177, Zu Problemen der Schriftenreihe „Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas“, 25. 11. 1963.

1144 Srov. např. recenzi (Winterova přítele) K. A. Fischera ke knize WINTER, Eduard (ed.): Die deutsch-russische Begegnung und Leonhard Euler. Berlín 1958, Südostforschungen 18, 1959, s. 193–195, nebo K. Meyera k témuž v Zeitschrift für Ostforschung 9, 1960, s. 139–141.

1145 Frühhumanismus. Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert. Berlin 1964; Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch slawische Begegnung. Berlin 1966; Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790 bis 1868. Berlin 1968. Kromě těchto dvou řad byla původně zamýšlena ještě nerealizovaná *Taschenbuchreihe* pod názvem *Wissenschaft und Religion. Gestalten und Köpfe*. ABBAW, AKL 176, Perspektivplan für die „Abteilung Geschichte der Wissenschaft und der wissenschaftlichen Beziehungen, besonders der deutsch-slawischen“ im Siebenjahrplan 1959–1965.

1146 WINTER, Eduard: Rußland und das Papsttum Bd. 1. Von der Christianisierung bis zu den Anfängen der Aufklärung. Berlin 1960; Bd. 2. Von der Aufklärung bis zur Großen Sozialistischen Oktober-

V této rozsáhlé knize pod drobnohledem na historickém materiálu rozpracoval svou kritiku papežské politiky vůči východní, ortodoxní Evropě. Úsilí římských papežů dosáhnout znovusjednocení v podobě církevní unie uchopil jako otázku více mocenskou než náboženskou a politiku římské kurie označil za „imperialistickou“ hned od 11. století. Zároveň zde Winter představil ještě jeden myšlenkový koncept, týkající se vztahu Ruska a Evropy. Ohradil se proti západoevropské koncepci Evropy jako *Abendlandu*, odpovídající v dějinách podle Wintera západnímu *Imperium Romanum* a v přítomnosti západní „malé Evropě“. Protože Rusko tak bylo vytlačeno na okraj či spíše zcela mimo evropskou civilizaci, nabídl Winter koncept, který ruský východ z Evropy nevyklučoval. Evropa byla v jeho očích vždy Evropou tří duchovních a mocenských center – Říma, Byzance a Kyjeva-Moskvy – tzv. „Evropou tří stran“ (*Evropa Tripartita*).¹¹⁴⁷ Koncept byl ale naznačen pouze v jednom odstavci a nedočkal se rozvinutí ani ve Winterově díle, ani ve východoněmeckém dějepisce, ani v její politice historie.

Akademické pracoviště vedl Winter až do penzionování k 1. říjnu 1965. Protože pracoviště bylo vytvořeno jemu na míru a bylo až příliš úzce spjaté s jeho osobou, bylo ke stejnému říjnovému datu včleněno zpět pod Historický ústav Akademie věd.¹¹⁴⁸ Winter to přes prvotní překvapení a nesouhlas uznal. Jako překvapivé chápal rozhodnutí o penzionování především on sám, ačkoliv se mu od dosažených 65 let již několikrát podařilo oddálit obdobné pokusy. Nemohl zvrátit to, s čím se již dlouho nepočítalo, tedy že by pracoviště přežilo v samostatné podobě odchodu svého zakladatele.¹¹⁴⁹ Přesto se s tím smířoval obtížně a krátký čas ještě usilovně, leč marně bojoval za zvrácení stavu věcí. Neváhal přitom adresovat kritické poznámky k rozhodnutí akademie na ústřední výbor SED, kde se obracel především na dlouholetého významného člena a stranického ideologa Kurta Hagera.¹¹⁵⁰

revolution. Berlin 1961; sv. 3 musel vyjít pod jiným názvem. *Die Sowjetunion und der Vatikan*. Berlin 1972. Celé vyšlo v rámci ediční řady *Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas*.

1147 WINTER: Rußland und das Papsttum, Bd. 1, s. 3.

1148 Tamtéž, aktová zpráva z 4. 6. 1965 o rozhovoru s Winterem a dopis F. Oelßnera Winterovi 14. 6. 1965. Winter na emeritování reagoval velice emotivně a chápal jej jako pokus o své odstavení. Novým vedoucím v rámci Historického ústavu navrhl lipského historika východoevropských dějin a svého žáka Donnerta. Do nového programu pracovní skupiny již nebylo zařazeno bádání o dějinách náboženského myšlení, převzat byl jen problém *Geschichte des Denkens und der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa vom 17. zum 20. Jahrhundert*. Stern popsals politický význam této práce jako protiaargumentaci k západoněmeckému *Ostforschung*: Sie [práce pracovní skupiny] *stellen einen Beitrag zur Erschließung der positiven Traditionen deutsch-slavischer kultureller Wechselseitigkeit dar und spielen eine wichtige Rolle im Kampf gegen die Entstellungen der imperialistischen Ostforschung*. Tamtéž, Stern dne 28. 1. 1966 oddělení vědy v ÚV SED, k rukám H. Hörniga.

1149 ABBAW, AKL 177, Streisand prezidentovi Hartkemu 27. 12. 1962: *Sollte Hr. Winter eines Tages aus Altersgründen nicht mehr ihre Leistung weiterführen können, wäre es auch nicht zweckmässig, sie weiter als selbständige Einrichtung zu führen*.

1150 K tomu viz ABBAW, AKL 176, zajímavou korespondenci z ledna a února 1966, především dopisy gen. sekretáře akademie Reinäckera, viceprezidenta Lea Sterna a Wintera. Stern uvádí mimo jiné, že

Ani pak nepřestal Winter vědecky pracovat. Jako již mnohokrát v obtížných obdobích zachoval se i nyní podle myšlenky, kterou kdysi, v červenci 1940, vyjádřil v dopise předsedovi České akademie věd Josefu Šustovi: „Časy jsou málo příznivé pro klidnou práci, na druhou stranu intenzivní práce dává [člověku] švih, aby se přenesl přes [vše] těžké.“¹¹⁵¹ Kromě budování svého pomníku v autobiografických textech se v posledních letech života obrátil opět k postavám náboženských myslitelů-kacířů a nejintenzivněji znovu k Bolzanovi. V jedné věci nakonec určitě uspěl. Společně s mladým švédským matematikem Janem Bergem se mu podařilo najít spolehlivého nakladatele a zorganizovat velký mezinárodní team pro souborné vydání Bolzanova díla.

Winter odmítal slavnostně předat vedení pracoviště. Kromě toho se velmi kriticky vyjádřil o Winterově prchlivosti a přehánění, pokud se jednalo o jeho osobu. *Aus verschiedenen Vorkommnissen in der Vergangenheit ist es jedoch bekannt, daß Prof. Winter seine persönliche Angelegenheiten gern überhöht, um mit Berufung auf internationale Autorität seinen Wünschen größeres Gewicht zu verleihen.*

1151 NA, Pozůstalost J. Šusty, korespondence, Winterův dopis Šustovi z 13. 7. 1940 (Liběchov).